

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦ

- ਲੇਖਕ -

ਗਿਆਨੀ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੀ
ਸ਼ਹੀਦੀ, ਉਸ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ
ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪੂਰੇ
ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ
ਗਏ ਹਨ

- ਲੇਖਕ -

ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ
ਕਰਤਾ - ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ, ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ਤੇ
ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲਾ ਆਦਿਕ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ -

ਬਾਬਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਰਖੋਵਾਲ
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ (ਕਪੂਰਥਲਾ)

ਸੱਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ਭੇਟਾ - ਆਪ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ।

ਨਵਾਂ ਤੇ ਸੋਧਿਆ ਸੰਸਕਰਣ - ਜੂਨ, 2017

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਤ ਨਾਵਲ 'ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ' ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਛਪਾਉਣ ਦਾ ਬਾਬਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਰਖੋਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਪਰਾਲਾ ਸ਼ਾਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਜਿਥੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ ਉਥੇ ਕਵੀਆਂ, ਢਾਡੀਆਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਛਪਾਉਣ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਭਾਰਤ (ਰਜਿ.) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ।

ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ 'ਬੰਦਈ ਦਰਪਨ' ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਛਪਾਉਣ ਵਿਚ ਗਹਿਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ।

ਆਸ ਹੈ ਪਾਠਕ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਿਥੇ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਆਨੰਦ ਲੈਣਗੇ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਚ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੇ।

ਬਾਬਾ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ
ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ
ਰਿਆਸੀ (ਜੇ. ਐਡ. ਕੇ.)

ਪ੍ਰੇਰਣਾ

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਮਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਦ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਅਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾਇਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਉਥੇ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਕੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਨ।

ਧੰਨਵਾਦ

ਸੰਤ ਕੁਮਾਰ ਜੁਨੇਜਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੰਪਰਦਾਇ ਭਾਰਤ (ਰਜਿ.)

ਜਲੰਧਰ

ਮੁਖ ਬੰਦ

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੁਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ ॥

ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੋ ॥

ਦਰਗਹ ਮਾਣੁ ਪਾਵਤਿ ਪਤਿ ਸਿਉ ਜਾਵਹਿ ਆਗੈ ਦੂਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥

ਕਰਿ ਏਕੁ ਧਿਆਵਹਿ ਤਾਂ ਫਲੁ ਪਾਵਹਿ ਜਿਤੁ ਸੇਵਿਐ ਭਉ ਭਾਗੈ ॥

ਉਚਾ ਨਹੀ ਕਹਣਾ ਮਨ ਮਹਿ ਰਹਣਾ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਜਾਣੋ ॥

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾਂ ਸੁਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਹਿ ਪਰਵਾਣੋ ॥ 3 ॥

ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ ਦੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਨਾਵਲ ਪੰਥ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ 740 ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਨ ਪੰਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ 850 ਸਾਲ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਾਢੇ 8 ਸਾਲ ਵਿਚ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਕਰਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਗਿਣ-ਗਿਣ ਕੇ ਬਦਲੇ ਲਏ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਮਹਿਰਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ, ਮੋਹਰ ਸਿੱਕਾ ਸੰਮਤ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਿੱਥੇ ਸੱਚਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤਾਂ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੇਖ ਕੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ।

ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ 10ਵੇਂ ਵੰਸ਼ਜ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਜਤਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੌਢੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉੱਦਮ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਵੀਚਾਰੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ, ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋ ਰੌਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਛਪਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਮੂਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ। ਅੱਗੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਅਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਤੇ ਮਾਣ ਹੋਵੇਗਾ।

‘ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕੀ ਕਤਲਗਾਹ ਸੇ ਕਿਆ ਬੇਹਤਰ ਕਾਬਾ,
ਸ਼ਹੀਦੋਂ ਕੀ ਖਾਕ ਪੈ ਤੋ ਖੁਦਾ ਭੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ॥’

ਸੰਤ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਖੋਵਾਲ
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ (ਕਪੂਰਥਲਾ)।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ

੧.

ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ (੧੭੦੮ ਈ.) ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਅਨੋਖਾ ਹੈ। ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ। 'ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ' ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਮਰ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਸੀ। ਆਪ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਕਿਰਸਾਨ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਪੁੰਣਛ ਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੁੰਣਛ ਦੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮਿਠੇ-ਖਟੇ ਫਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਰਾਜੌੜੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਉਹੋ ਰਾਜੌੜੀ ਅਜ ਇਕ ਕਸਬਾ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਮੰਡੀ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਜੌੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਾਮਦੇਵ ਦੇ ਘਰ ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੬੭੦ ਈ. ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਾਹੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਚੁਣਿਆ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਉਸ ਨੂੰ

ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲੇਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੋੜ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਘਟਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਹਰਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਹਰਨੀ ਦਾ ਪੇਟ ਚੀਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਅਣਜੰਮੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਬਚੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਹਵਾ ਲਗਣ ਨਾਲ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰਨੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇਖ ਕੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦਾ ਦਿਲ ਰੋ ਪਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਹੱਥੋਂ ਸੁਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਖੇਡਣ ਦੀ ਤੋਬਾ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਰਾਜੌੜੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਜਾਨਕੀ ਦਾਸ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੰਨਤਾ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਉਸ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਕਸੂਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਰਾਮਥਮਣ ਦੇ ਤੀਰਥ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਧੂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਗੁਦਾਵਰੀ (ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ) ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਚੰਗੇ ਬੈਰਾਗੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਜੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਤੰਤ੍ਰ ਸਿਖ ਲਏ। ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੰਤ੍ਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਵੱਡਾ ਬੈਰਾਗੀ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਲੋਕ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਚੇਲੇ ਰਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਬਣ ਬੈਠਾ ਤੇ ਨਦੀ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਾਸੀ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਲੰਘ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਰ ਗੁਪਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਪਲੰਗ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦੇਵੋ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਲੰਘ ਉਲਟ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਧੂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧੂ ਤੇ ਜੋਗੀ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ। ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ।

੧੭੦੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦੀ ਉਮਰ ੩੮ ਸਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਰੋਗ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਜਵਾਨੀ, ਅਕਲ ਤੇ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਲਾਭ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਐਵੇਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜੇਬ ਮਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਦੀ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨਾਦੇੜ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਸਿਆ। ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਅਨੋਖੇ ਸੁਭਾ ਬਾਬਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਲਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਸਨ, ਤਦੋਂ ਉਹ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਬੱਕਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਕਰੇ ਚਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਬੱਕਰੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਧ ਵਾਸਤੇ ਰਖੀਆਂ ਸਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕ ਦੋ ਬਕਰੇ ਝਟਕਾ ਸੁਟੋ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋ ਗਈ। ਬਕਰੇ ਝਟਕਾਏ ਗਏ।

ਬਕਰਿਆਂ ਦੇ ਝਟਕਾਏ ਜਾਣ ਦੇਖ ਦੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਹੇਠੋਂ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਨਸ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆਏ।

ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਦੀ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਬੀਰ ਉਲਟਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਬਕਰਿਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡੁਲਿਆ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਪੱਕਾ ਵੈਸ਼ਨੋ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਸੀ। ਜੀਵ-ਹਤਿਆ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਇਲਮ ਦੀ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ - 'ਪਲੰਘ ਉਲਟਾ ਦਿਓ'

ਬੀਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਵੇ ਚੁਕਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਉਹ ਚੁਕ ਨਾ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੇਹਰਾਂ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ, ਚੌਹਾਂ ਪਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਤੀਰ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬੀਰ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ। ਉਹ ਮਾਧੋਦਾਸ ਕੋਲ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ - 'ਹੇ ਮਾਲਕ ! ਅਸਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਲੰਘ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ। ਅਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ, ਅਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।'

ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਤੰਤ੍ਰੀ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਰੋਧ ਦਾ ਪਾਰਾ ਹੋਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤੇ ਮੰਤਰ ਫੂਕੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ, ਮਾਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿੰਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਅਸ਼੍ਰਮ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗਾ

੩.

ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਕੁਝ ਹੌਂਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੋਖੇ ਤੇਜ਼ ਤਪ ਤੇ ਸਵਰਨ ਚਕਰ ਵਾਲੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਹੱਥ ਜੁੜ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੀਰ ਆਸਣ ਹੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਬੈਠ ਗਿਆ।

'ਆਈਏ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ, ਘਬਰਾਏ ਤੇ ਡਰੇ ਕਿਉਂ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ?'

'ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ! ਸਿਰਫ !! ਬੈਰਾਗੀ ਨਹੀਂ।' ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਬੀਰ ਕਿਥੇ ਹਨ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ?

'ਡਰ ਗਏ! ਬਸ ਬੰਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।'

ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੂੰ ਉਪਰ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ।

'ਸੱਚਮੁਚ ਤੁਸੀਂ ਬੰਦੇ ਹੋ?' ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ।

'ਜੀ, ਮੈਂ ਬੰਦਾ ਹਾਂ'

'ਕਿਸ ਦਾ?'

'ਆਪ ਦਾ।'

ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ? ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਦੁਖੀ ਜੀਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਰਥ ਜੋ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਕਰੇ ਨਾ ਮਾਰਨਾ, ਕੀੜੇ ਮਕੌੜਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਉਣਾ, ਪਰ ਮਰਦੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਚ ਪਿਸਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਬਚਾਉਣਾ, ਇਹ ਅਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਸਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਿਕ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਾਲ ਵਾਲ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਮੰਦਰ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤੰਤ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੇ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਣ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਧਰਮ ਹੈ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ।'

ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਜਨਮ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਖੌਲ ਪਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ —

‘ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾਓ।’

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖ਼ਤਾਬ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ‘ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਬਣ ਗਿਆ। ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸੈਨਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾ ਲਏ। ਮਾਲਾ ਜੀ ਥਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਕਾਇਆਂ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ — ‘ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਜਾਓ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੋ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸੋਧੋ।’

‘ਸਤਿ ਬਚਨ ਜੀ?’ ਆਖ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਨ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਪਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਖੰਡਾ ਫਤਹਿ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਨਗਾਰਾ, ਆਦਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਲਾਹ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਵੀ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਿਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਨ — ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸਾਰੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀਹ ਕੁ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਟੁਰੇ। ਭਾਵ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜੀ ਸਿਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਾਦੇੜ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ। ਉਹੋ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸੈਨਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪੰਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਥਰਾ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ, ਸਿੱਧਾ ਰੀਵਾੜੀ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤੰਗ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਉਤੇ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਰਲ ਗਏ, ਜਿਹੜੇ ਮੁਗਲਾਂ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਧਾੜੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਵੀ ਆ ਮਿਲੇ। ਥੋੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟਿਆ। ਉਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਲੁਟਣ ਦਾ ਅਸਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਉਤੇ ਚੰਗਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁੜਗਾਉਂ ਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਤੋਂ ਅਗੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜੰਗਲ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਬੋੜੀ ਬੋੜੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਪਾਨੀਪਤ, ਥਾਨੇਸਰ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰੀ ਵੱਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਕਪੂਰੀ ਇਕ ਪੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਸਬਾ ਸੀ। ਸੱਯਦ ਅਮਾਨਉਲਾ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਦਮਦੀਨ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਤਅੱਸਬੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਤੰਗ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਸੈਨਾ ਵੀ ਸੀ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਪੂਰੀ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਕਪੂਰੀ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਥੇਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਦਮਦੀਨ ਆਪ ਬਚ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਪੂਰੀ ਦੀ ਫਤਹ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀ। ਉਥੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਸੀ। ਫੂਲ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਵੀ ਬਲੀ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਕੀਤਾ ਪਾਪ ਵੀ ਡਰਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਜ ਨਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਫੌਜ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹਾਥੀ, ਊਠ ਤੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਕ ਜੋਸ਼ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੋਸ਼

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਕਰ ਦੇਣ।

ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਦੂਰ ਚੱਪੜ ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਤੇ ਦੀ ਲੱਤ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਸਾੜ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਮੌਤ ਡੰਨ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁਟ ਲਏ ਗਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੪ ਮਈ ੧੮੧੦ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ।

ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਥਾਣੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵਿਚ ਛੱਡੇ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਤੋਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੱਕ ਗਿਆ। ਮੁਗਲ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਟੱਪ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਖਬਰ ਲਈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਸਫ ਉਲ-ਦੌਲਾ ਸੀ ਉਹ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਡਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਵਾਪਸ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਨੌਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਝੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਨੇਪਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ ਸਤਲਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਮਸਾਂ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਵਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਰੋਕ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਇਕੱਠ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਵੜਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਿੱਲੀ, ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦਾ ਨਜ਼ਾਮ ਤੇ ਬਾੜੇ ਦੇ ਸੱਯਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੇ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੧੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਥਾਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰ ਲਏ ਤੇ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਾ ਟੱਪਿਆ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹ ਕੇ ਉਹ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਵੱਡੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਉਹ ਸਰਹੰਦੋਂ ਨਸ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕੋਲ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪੁਜ ਗਏ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ।
 ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਟਕਰ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨਸ ਗਿਆ। ਮੰਡੀ ਸਕੇਤ ਵਿਚੋਂ ਗੁੰਮ

ਹੋਇਆ ਚੰਬਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਜਾ ਤੇ ਉਥੇ ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਢਾਈ ਕੁ ਸਾਲ ਰਿਹਾ, ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰਬਾਦ ਕੇ ਇਕ ਖਤਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ. ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਜਾ। ਨਾਰੋਵਾਲ, ਬਟਾਲਾ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਟਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਟਕਰ ਭਾਰੀ ਸੀ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰੇ ਲਾਏ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਰਿਹਾ। ਆਖਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਤ ਸੌ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾਇਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਦਿੱਲੀ। ਬਾਕੀ ਹਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੋ।

ਨਿਰਾਲਾ ਜਲੂਸ

ਪਾਂਡਵ ਰਾਜ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਸਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਦੌਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਉਜੜੇ ਤੇ ਢਠੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁੜ ਉਸਰੇ ਤੇ ਵਸੇ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਹੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਧ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪਠਾਨ ਤੇ ਮੁਗਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਧਰਮ, ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਖੁਸ਼ ਗਈ ਤੇ ਪੜਦੇ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਆ ਗਈ। ਪਠਾਨ ਤੇ ਮੁਗਲ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਬੁਰਕਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਰਬ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਨਾ ਲਥਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਲਹੂ ਭਰੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰਕੇ ਪਾਉਣੇ ਪਏ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਉਚੇ ਬਨੇਰੇ ਲਾਉਣੇ ਪਏ। ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵ ਤੇ ਵੇਦ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਚੌਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਮਦ ਵਰਗੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ੧੭ ਵੀਂ ਤੇ ੧੮ ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਧਾਨ ਸੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਤੇ ਨੇਕ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੌਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ

ਧਰਮ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਿਆ ਤਕਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ-ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ੧੭੧੯ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਜਲੂਸ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਨਿਰਾਲਾ ਜਲੂਸ ਸੀ।

ਉਹ ਜਲੂਸ ਸੀ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇ ੭੦੦ ਸੌ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ। ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜਲੂਸ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਪੁਜਿਆ ਜਲੂਸ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਅੱਜ ਘੁਗ ਮਨੁੱਖੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ ਕਸਬਾ ਸੀ।

ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂਕਿ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਬਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇ।

ਜਲੂਸ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ-ਦੋਹਾਂ ਉਠਾਂ ਉਤੇ ਨਗਾਰੇ ਰਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਠ ਅਗੇ ਲਾਏ। ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਅਗੇ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਜਾਣ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਾਗੀ ਸਿੱਖ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇਖ ਲੈਣ। ਉਠਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦਸਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਸਤੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚਾਰ ਗੱਡੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡਿਆਂ ਉਪਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਧੜ ਤੇ ਸੀਸ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਇਕ ਗੱਡੇ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਗੱਡੇ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਸੰਗਲ ਹੱਥਾਂ, ਲੱਕਾਂ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਗੱਡੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਨਿਰਾਲਾ ਸੀ। ਛੇ ਛੇ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਕੱਦ ਸਨ,

ਪਰ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਲਿੱਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਟੇ ਲੀਰਾਂ ਦੇ ਬੁਕ ਕੰਬਲਾਂ ਨਾਲ ਕਜੇ ਸਨ। ਤੇੜ ਕਛਹਿਰੇ ਮੈਲੇ ਤੇ ਗੰਦੇ ਅਤੇ ਮਸਤਾਨੇ ਸਨ। ਦਾਹੜੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਹਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੂੜੇ ਕਰ ਕੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਕੈਦੀ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਦਸਤਾਰੇ ਉਤਾਰੇ ਸੀ ਤੇ ਕੇਸ ਖਿਲਾਰ ਦਿਤੇ ਸੀ। ਉਪਰ ਕਾਗਜਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉਤੇ ਲਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬੇਬਸ ਸਨ। ਸ਼ੇਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੱਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੋ ਹਾਥੀ ਸਨ। ਇਕ ਹਾਥੀ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਸੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ। ਸ਼ਾਹੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦਾ ਰਾਖਾ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਲਈ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦੂਸਰੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ।

ਦੂਸਰੇ ਹਾਥੀ ਪਿਛੇ ਫਿਰ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੱਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਸੀ। ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪੈਦਲ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਰਾਖੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਂ।

ਜਲੂਸ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਿਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੀ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਲੂਸ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਭਾਵੇਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਤਿਲ ਸੁਟਿਆ ਭੋਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਿਗਦਾ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸਭ ਮੁੱਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਹੀ ਗਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਬੋਹੜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਹ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਨੇ ਆਖਿਆ 'ਸਤਿਗੁਰੋ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਖਣੀ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਬਾਟਾ ਛੱਕਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।'

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਥੀ ਤੋਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦੂਜਾ ਹਾਥੀ ਤੇ ਪਿਛੇ ਸ. ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਗੱਡਾ ਤੁਰਿਆ। ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਜੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ। ਡਿਉਢੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲੰਘਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਲਵਾਰਾਂ, ਨੇਜ਼ੇ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਗਲ ਜਵਾਨ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਣ ਤੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕਿਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਨਸ ਨਾ ਜਾਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ।

ਬੰਦੀਖਾਨਾ

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਅਜ ਤੋਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਪਤ ਰਸਤਿਆਂ, ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਤੇ ਤਹਿਖਾਨਿਆ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚੋਰੀ ਨਸਣ ਦੇ ਢੰਗ ਸੋਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੱਖਣੀ-ਪਛਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ-ਜਿਹੜੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਹੈ-ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਡਿਉਢੀ ਲੰਘ ਕੇ ਅਗੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਦੂਸਰੀ ਡਿਉਢੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੇਖਣ ਆਏ ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਦੋਹੀ ਪਾਸੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਵੇਲੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰਜ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਪਰਲੇ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਵਾਬ ਕੈਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਵਖਰੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਖਰੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਬਾਗੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਇਕ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ ਰਾਗੀਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਧੁੱਪ ਦੀਆਂ

ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੰਮੂ ਸਨ। ਭਾਰੀ ਪਥਰ ਦੇ ਬੰਮੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਮੂ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਦੇ ਮੋਟੇ ਕੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਮੋਟੇ ਸੰਗਲ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਗੇ ਪਏ ਸਨ ਕਾਠ। ਉਸ ਜੁਗ ਵਿਚ ਕਾਠ ਮਾਰ ਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਤੇ ਲੇਟਣ ਵਾਸਤੇ ਥੜੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਅਠ ਥੜੇ ਸਨ। ਫਰਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅੰਦਰ ਪੈਂਦੀ, ਬੰਦ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗਲ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਦੂ ਸੀ। ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਪੰਡਤਖਾਨਾ-ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਜੇਹਲ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਚੱਕੀ ਪਿਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਕੋਰੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਤੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰਕੇ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਬੁਤ ਅਗੇ ਵਧੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਡਰ ਗਿਆ, ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੇ ਨਿੱਕੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮ-ਖੋਰ ਭੂਤ ਚੁੜੇਲ ਹੈ। ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਚੰਮੜ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਚੀਕ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਅਨਪਛਾਤੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਧਦਿਆਂ ਦੇਖ ਉਹ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਅਡੌਲ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ

ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤ-ਸੂਰਤ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਸੁਲਝੀ ਅਕਲ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਬੁਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਕੈਦਣਾਂ ਹੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਪੁਤਰ! ਡਰ ਨਾ ਭੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

‘ਭੈਣ!’

ਇਕ ਕਾਲਾ ਬੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਬੁਤ ਨਾ ਭੂਤ ਸੀ ਨਾ ਦਿਓ ਤੇ ਨਾ ਮੁਗਲ। ਉਹ ਹੀ ਇਕ ਨਾਰੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿਟੇ ਤੇ ਅਨਵਾਹੇ, ਲਿਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਲੀੜੇ ਮੈਲੇ ਤੇ ਫੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘ ਡਰਾਉਣੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਮੋਟੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ‘ਭੈਣ! ਤੂੰ..... ਤੂੰ ਵੀ ਇਸ ਨਰਕ ਵਿਚ।’

‘ਹਾਂ! ਮੈਂ ਵੀ।’

ਆਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਦੋ ਹੋਰ ਬੁਤ ਨੇੜੇ ਆਏ। ਉਹ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਥੜੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੇ ਪਲੋਸ ਕੇ ਆਖਿਆ ‘ਬੇਟਾ ਦੇਖ ਨਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਗੀਆਂ।’

ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਹੁਲੀਏ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਿਆ।

‘ਬੇਟਾ! ਆਓ ਡਰੋ ਨਾ।’ ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁਕ ਲਵੇ। ਘੁਟ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਵੇ ਤੇ ਪਿਆਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ

ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਮਲੋ ਮਲੀ ਖਿਚ ਕੇ ਦੂਰ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਤ-ਦਿਨੇ ਭੁਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਮੇਰਾ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ, ਮੇਰਾ
ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ !' ਉਸ ਦੀ ਦੁਖੀ ਆਤਮਾ ਪੁਕਾਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ

ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਕਾਫਰ ਦੀ ਕਬਰ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲਾ ਤੇ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਅਗੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਚੌਥੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ। ਪੰਜਵਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਜਿਹੜਾ ਤ੍ਰੇਲ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਦਿਲ, ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਅਨਖਿੜੀ ਕਲੀ ਵਾਂਗ ਚੁਪ ਤੇ ਅਬੋਧ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖਡੌਣਾ ਵੀ ਬਣਿਆ ਤੇ ਇਕ ਹੌਕਾ ਵੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਚੜ੍ਹੀ ਕੁ ਸਾਲ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੰਬਾ ਭਤੀਜੀ ਸੀ। ਬਾਪ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ, ਲਾਡ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਰਣਵਾਸ ਵਿਚ ਪਲਣ ਤੇ ਠੰਡੇ ਪਹਾੜੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਖੇਡਣ, ਬੇ-ਫਿਰਕੀ ਦੀ ਪੀਘ ਝੂਟ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅਤੀ ਅਨੂਪਮ ਸੁੰਦਰੀ ਨਿਕਲੀ। ਕੱਦ ਭਾਵੇਂ ਦਰਮਿਆਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਕਸ਼ ਤਿਖੇ ਸਨ। ਚੌੜੇ ਛੱਪਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਧ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮਲਤਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ-ਪੱਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਕੌਮਲਤਾ ਸੁਗੰਧੀ ਭਰੀ ਕੌਮਲਤਾ।

ਚੰਬਾ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੰਗਾਲ, ਕਵਾਰੀ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸੇ ਸਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਭਾਰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲਾਹ ਨਾ ਲਵੇ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇਖੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਅਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਜਚਿਆ, ਜੋ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ। ਸੰਜੋਗ ਨਾ ਟਕਰਾਏ। ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਾੜੀ ਨਰੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ 'ਹਾਂ'

ਨਾ ਨਿਕਲੀ।

੧੭੧੧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹਾਰ ਕੇ ਥੋੜੇ ਜਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਚੰਬੇ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤ ਪੁਣਛ ਦੇ ਕਸਬੇ ਰਾਜੌੜੀ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ, ਇਕ ਕੋਮਲ ਕਲੀ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਕਿਥੇ ਲਿਖਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ, ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੰਘ, ਉਹ ਵੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਬਾਗੀ। ਉਹ ਜਿਸ ਦੇ ਫੜਨ ਤੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਰਣਵਾਸ ਸਨ, ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ, ਰੇਤਲੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਝਲ ਜਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ੪੦ ਕੁ ਸਾਲ ਸੀ।

ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਸੀ ਗਈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਉਹ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਰਾਜਕੰਨਿਆ ਸੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਚੇਤੇ ਰਖਿਆ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਸਿਖਿਆ। ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਜੀਵਣ ਜੀਉਣ ਲਗੀ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਬੈਰਾਗੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ

ਨਾਰੀ ਕੋਲੋਂ ਨਸਿਆ ਸੀ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁਧ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਾ ਰਹੇ। ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸੀਤਲ ਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਵਿਆਹ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ। ਸੁੰਦਰ ਸਡੌਲ ਬੱਚਾ। ਮਨ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਿਆ ਅਜੈ ਸਿੰਘ, ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਜਿਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਮੌਸਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਹਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦਾ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ -

ਸਦਾ ਨਾ ਬਾਰੀਂ ਬੁਲਬੁਲ ਬੋਲੇ

ਸਦਾ ਨਾ ਐਸ਼ ਬਹਾਰਾਂ।

ਸਦਾ ਨਾ ਗੀਤ ਸੁਹਾਗ ਦੇ ਗੌਣੇ,

ਸਦਾ ਨਾ ਸੋਗੀ ਵਾਰਾਂ।

ਮਾਪੇ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਸਦਾ ਨਹੀਂ,

ਸਦਾ ਨਾ ਉਡਣ ਕੂੰਜਾਂ ਡਾਰਾਂ।

ਸਦਾ ਨਾ ਵਗਦੀਆਂ ਤੱਤੀਆਂ ਲੋਆਂ,

ਸਦਾ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਠਾਰਾਂ।

ਕਦੀ ਵਿਛੋੜੇ ਜੁਲਫਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ,

ਕਦੀ ਹੈ ਮੌਜ ਪਿਆਰਾਂ।

ਗੁੱਸੇ, ਰੋਸੇ ਕਦੀ ਨੇ ਹਾਸੇ,

ਕਦੀ ਨੇ ਖੁਭਦੀਆਂ ਸੀਨੇ ਖਾਰਾਂ।

ਕਦੀ ਨਾ ਪੈਣ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਨਿੱਘੀਆਂ,

ਕਦੀ ਲੜਾਈਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਯਾਰਾਂ।

ਹਰ ਪ੍ਰਭਾਤੇ ਹਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ,

ਰਹਿਣ ਬਦਲਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਤਾਰਾਂ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆਂ, ਸੁਤੇ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਫਰਜ਼ ਚੇਤੇ ਕਰਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਦਮ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਹਥ ਫੜਿਆ। ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਨਿਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ - 'ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਥ ਚਲਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਬੀਰ ਰਾਜਪੂਤਨੀ ਹਾਂ, ਸਿੰਘਨੀ ਹਾਂ।'

ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਤੁਰੀ। ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾ ਬੱਚੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਗੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਯੋਧੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਣਭੂਮੀ ਦੇ ਰੰਗ ਰਾਗ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਜੀ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੋਂ ਉਤਰਣ ਤੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਫੌਜ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਨਾਰੋਵਾਲ ਤੋਂ ਬਟਾਲੇ ਤਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਫੌਜਾਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ। ਬਟਾਲੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹਾਰ ਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਾੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਸ਼ਨ ਬਾਹਰੋਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਭੁਖ ਨੇ ਸਤਾਇਆ। ਉਪਰੋਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਭੁੱਖ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਕੈਦ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦਿਤੇ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਘੁਲਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਨਿਛਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਭੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ

ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬੋਹੇਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਬੋਹੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਕੈਦਣ ਬਣ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਛਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ 'ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ' ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਸੀ। 'ਭੈਣ ਤੂੰ, ਏਥੈ ਕਿਵੇਂ ਆਈ? ਤੇਰਾ 'ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ' ਕਿਸ ਨੇ ਖੋਹਿਆ?'

ਤਿੰਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੈਠ ਗਈਆ ਸਨ। ਰਾਤ ਪੈਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਦੇਰ ਸੀ। ਰਾਤ ਪੈਣ ਦਾ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

'ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਸੋਨਾ ਹੈ' ਪਹਿਲੀ ਦੁਖਿਆਰੀ ਬੋਲੀ।

'ਮੈਂ ਮਥਰਾ ਦੇ ਇਕ ਪੰਡਤ ਦੀ ਧੀ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਪੰਡਤ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ... ਮਸਾਂ ੩੦ ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਤੇ।'

ਉਹ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਘੁਟ ਲਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਦਰਦ ਹੋਈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਪਰ ਇਸ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆਈ?'

'ਇਹੋ ਕੁਝ ਦਸਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਹੋਵੇ! ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਮਥਰਾ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਨਸ ਕੇ

ਅਗੇ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਪੈਰੀਂ ਪਈ ਤੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨਾ, ਦੌਲਤ ਲੈ ਜਾਓ।’

ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ..... ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ। ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਤਰਲਾ ਕਰੀ ਗਈ।
‘ਹੱਛਾ! ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਪਰ.....’

ਉਹ ਹਾਕਮ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਘਰੋਂ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ - ‘ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ। ਤੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਹਾਕਮ ਭੈੜਾ ਹੈ। ਅਗੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬਚ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਹੁਣ ਖੈਰ ਨਹੀਂ।’

‘ਕਿਉਂ?’ ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਦੌਲਤ ਲੁਕਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿਥੇ ਲੁਕਾਵਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਵੇਖ ਲਈ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਨੱਸ ਚਲੀਏ ਕਿਤੇ?’

‘ਕਿਥੇ ਨਸੀਏ? ਘਰ ਰੁਪਿਆ, ਘਰ ਦੀ ਭਾਜੜ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ, ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ, ਜਿਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਬਚਦੀ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ, ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸੀਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਫ! ਤੂੰ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਆਪਣੀ ਪੈਰੀਂ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਿਆ।’

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਰੋ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਰੋ ਪਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ..... ਹਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਦਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਭੁਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਈ।

‘ਭੈਣ! ਸੋਨਾ ਬੋਲੀ ਗਈ।’ ਉਹਨਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖਿਆ, ਉਹੋ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋਇਆ। ਸੰਧਿਆ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੰਦਰੋਂ ਮੁਰਲੀ ਮਨਹੋਰ ਸਮੇਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜੀ। ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ।

‘ਘਰ ਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਬੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਘਰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹੋ ਤਲਵਾਰ ਹਥ ਵਿਚ ਲਈ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਖਲੋਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਮੁਗਲ ਹੋਰ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਡਰ ਗਈ। ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ। ਛਤ ਪਾੜਣ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ।

ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ। ਇਕੋ ਇਕ ਬੱਚਾ ਦਿਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੁਕ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

‘ਘਰ ਲੁਟ ਲਵੋ ! ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੋ, ਇਹ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੁਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਹੈ।’ ਇਹ ਬੋਲ ਮੈਂ ਸੁਣੇ। ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਪਰ..... ਮੇਰੀ ਪੁਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਘੁਟ ਕੇ ਬੋਦੀ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ। ਹਾਇ ਕੀ ਦਸਾਂ ਕਲੇਜਾਂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਭੈਣ ਭਗਵਾਨ ਖੌਰੇ ਕਿਥੇ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣਦਾ।’

ਉਹ ਬੁਸਕਣ ਲਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਬੁਸਕਣ ਨਾਲ ਇਉਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਦੁਖੀਏ ਬੁਸਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਰੋ ਕੇ ਤੇ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ!

‘ਘਰ ਲੁਟ ਲਿਆ, ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ (ਪਤੀ ਦੇਵ) ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਗਸ਼ ਆ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਦੇ ਘਰ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ.... ਘੁਟ ਘੁਟ ਕਲੇਜੇ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹੀ..... ਮੇਰੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਰਖਿਆ ਕਿ ਜੀਉਂਦੀ

ਰਹਾਂ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਦੌਲਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਉਸੇ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਹਾਕਮ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੜਕੀ ਸਾਂ। ਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸਾਂ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਥ ਪਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਰੋਧ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸਾਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕੀ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਇਸ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ - ਪਾਪਣ ਮਹਾਂ ਪਾਪਣ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਮਰਨ-ਮਾਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ - ਇਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਮੁਗਲ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਾ ਲਗੀਆਂ, ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਸੁਟਿਆ। ਖ਼ੂਨ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਨਸ ਨਾ ਸਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਰਜ ਕੇ ਕੁਟ ਕੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਪਈ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ। ਮੇਰਾ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਹਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਚੀਤੇ ਖਾ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੀ ਰੂਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, - ਔਹ ! ਦੇਖੋ ! ਔਹ ਆ ਗਏ।'

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸੋਨਾ ਨੇ ਮੁੱਘ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ।

ਸੋਨਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਦੁੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੈਰਾਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਵਰਤਾਉ ਆਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁੱਖ ਭਰੀਆਂ ਸਚੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਦੁਖ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸੀ

ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਇਆ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਚ ਜਾਏ, ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਰਵਾਣਾ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆ ਵਾਂਗ ਵੇਚੇ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ। ਹੋਣੀ ਨੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁ ਵਸੋਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬਬਰ ਸ਼ੇਰ ਪਿੰਜਰੇ ਪੈ ਗਿਆ।

ਦਿਲ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਝੱਲਦੀ ਹੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆਈ?

‘ਇਹ - ਇਹ ਦੇਵੀ ਹੈ ਦੇਵੀ ! ਇਹ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਜਾਂ ਹੱਸੇਗੀ ਜਾਂ ਰੋਏਗੀ। ਜੇ ਗੱਲ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਵਾਲੀ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਹਿਲ ਗਿਆ ਹੈ... ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ... ਪਰ!’

ਸੋਨਾ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੋਨਾ ਨੇ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, ‘ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਮੰਗਲੀ ਹੈ... ਦੇਖੋ ਨਾ ਰਤਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ, ਦੇਖੋ ਕਿੰਨੀਆਂ ਲਾਲ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਿੱਲੀ ਜਾਂ ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਝੋਲਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਮੰਗਲੀ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਅਝਮਕ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਲੀ ਚਮਕ ਸੀ। ਮਧਮ ਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਮੰਗਲੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੈਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਗ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਭਾਰੇ ਵਾਲ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਕਾਲੇ। ਮੰਗਲੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆਈ। ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਧ ਕੇ ਹਾਸਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੰਗਲੀ ਖਿੜ ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਐਨਾ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹੱਸੀ ਕਿ ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਹੱਸਦੀ ਹੱਸਦੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ

ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਲਿਆ ਕੇ ਬੋਲੀ
 ਸਤੰਵਤੀ..... ਸਤੀ..... ਹੋਵੇਗੀ.... ਇਸ ਕੁਮਾਰ (ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਵੱਲ
 ਅੱਖ ਕਰ ਕੇ) ਦੀ ਉਮਰ ਥੋੜੀ.... ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ - ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ, ਅਨੇਕਾਂ
 ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ ਆਹ...ਹਾ...ਹਾ...ਇਉਂ ਆਖ ਕੇ ਮੰਗਲਾ ਫਿਰ ਹੱਸਣ ਲੱਗ
 ਪਈ। ਸੋਨਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਛੁੜਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹੱਸਦੀ ਹੱਸਦੀ ਲੋਟ
 ਪੋਟ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਇਕ ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੱਸਦੀ
 ਸੀ, ਤਦੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸੋਨਾ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਨੀਲੀਆ ਤੇ
 ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਾ-ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਸਹਿਮ ਗਈ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜਿਹੀ
 ਹੋਈ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ
 ਦੇਖਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੇ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ 'ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ?'

'ਮੰਗਲੀ! ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ
 ਸੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸਬੇ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ!
 ਸੋਨਾ ਨੇ ਮੰਗਲੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ।

'ਇਹ ਖਤਰੀਆਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ
 ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਫੌਜ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਰਹਿੰਦੇ
 ਸਨ। ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ
 ਖਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਇਕ ਮੰਗਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ
 ਸੀ। ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਸਾਬ ਲੈ ਮਹੱਲੇ ਜਾ ਘੇਰਿਆ,
 ਖਤਰੀ ਮੁਖੀਆ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਮੰਗਲੀ ਕਿਸ ਦੀ
 ਲੜਕੀ ਹੈ?'

ਖਤਰੀ ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਨੀਤ ਤਾੜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਾ
 ਪਿਆ ਦਸਣ ਦਾ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੰਗਲੀ ਲਾਲਾ ਕਿਦਾਰਨਾਥ ਦੀ
 ੧੬ ਸਾਲਾ ਮੁਟਿਆਰ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੁਪ ਰਹੇ।

ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਬੜੇ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ
 ਬੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰੋ। ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਦਸਣ ਤਾਂ

ਸਾਰੇ ਮਹੱਲੇ ਨੂੰ ਲੁਟੋ-ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਵੋ।'

ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ, ਨੰਗਿਆ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੰਗਲੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦਸ ਦੇਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟ ਕੇ ਬੇਸੁਰਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮਹੱਲੇ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਆਪ ਅਗੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਮੇਰੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਬਦਲੇ ਸਾਰੇ ਮਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਹਥੀਂ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਘਰ ਲੁਟੇ ਜਾਣਗੇ, ਸਾੜੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - 'ਲੜਕੀ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।'

ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਅਗੇ ਤਰਲਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸੋਟੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਤਰਲਾ ਸੁਣ ਲੈਣ ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਛੁੱਡ ਜਾਣ, ਪਰ ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਤਰਲਾ ਸੁਣਨਾ ਸਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਮੰਗਲੀ ਭੋਂ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾ ਲਿਆ, ਮੁਗਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਡਰ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਡਾਡਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਮੰਗਲੀ ਦੇ ਮਾਂ ਤੇ ਬਾਪ ਤਾਂ ਗਸ਼ਾਂ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਿਗਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਉਠਾਇਆ, ਉਹ ਜਿਥੇ ਡਿਗੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਪਏ ਰਹੇ ਤੇ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਏ।'

ਏਥੋਂ ਤਕ ਮੰਗਲੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੁੱਪ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਜਵਾਨ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਂਦੇ?'

'ਰਾਧੇ ਸ਼ਾਮ! ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੌਸਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗਲਾਂ ਕਿਉਂ ਹੋਣ। ਮਥਰਾ ਤੇ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਡਰਾਕਲ ਸਭ ਨੂੰ ਇਜ਼ਤ, ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਦੌਲਤ

ਤੇ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਬਹੂ-ਬੇਟੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।’

ਸੋਨਾ ਨੇ ਇਹ ਵਾਕ ਬੜੇ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਬੋਲੇ।

‘ਕਲੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰੇ। ਮੰਗਲੀ ਸੁੰਦਰੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਆ ਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਰੋਂਦੀ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।’

ਇਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਰਖਸੀਅਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰੀ ਹੋਈ ਮੰਗਲੀ ਹੋਰ ਡਰ ਗਈ, ਉਹ ਗਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ, ਲੌਂਡੀਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉਥੇ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ।’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਭੈੜਾ ਤੇ ਅਨਿਆਈ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਰੀ ਤੇ ਵੀ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ?’

‘ਰਾਧੇ ਸ਼ਾਮ! ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਅਨਿਆਈ, ਕਸਾਈ, ਬਘਿਆੜ - ਨਾਰੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ.... ਮੈਂ ਕਦੇ ਤਾਂ ਆਖਦੀ ਹਾਂ ਐਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਨੀਲੇ ਸਾਗਰ ਜਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਸੁੱਤਾ ਹੈ?’

‘ਹੂੰ! ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੈ! ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਲੋਂ ਮਲੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲ ਗਏ।

‘ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ?’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਸੋਨਾ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ -

‘ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮੰਗਲੀ ਨੁਹਾਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਗਲੀ ਢੰਗ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਵਾਏ ਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਛੱਡ ਗਈਆ।’

ਮੰਗਲੀ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਗਈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਥਰਾ ਗਈਆਂ, ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਡਰ ਦਾ ਭਾਰ ਪਿਆ। 'ਮੇਰਾ ਧਰਮ' ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਇਆ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬੋਲ ਹੋਰ ਬੋਲਿਆ, 'ਹੇ ਭਗਵਾਨ' ਤੇ ਮੁੜ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ। ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਚੀਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਾੜ ਸੁਟੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹ ਕੁਝ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਲੱਥ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾਸੀਆਂ ਅੰਦਰ ਸੱਦੀਆਂ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ - ਲੈ ਜਾਓ।'

ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਦਾਸੀਆਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਈਆਂ, ਦਾਸੀਆਂ ਮੰਗਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਗਲੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਭੁਲ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੰਗਲੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ। ਹਕੀਮ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਮੰਗਲੀ ਦਾ ਪਾਗਲਪਨ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਮੰਗਲੀ ਜੋ ਕਹਿੰਦੀ ਸੋ ਸਚ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਰਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਹੁਕਮ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲਿਖਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਲਮ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

'ਇਕ ਮੁਗਲ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਭੈੜੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੰਗਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।'

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।' ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਿਆ-

ਦੋ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਲਹੂ ਖੌਲ ਪਿਆ। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਮੁੱਕੀ ਵੱਟ ਕੇ ਆਖਿਆ, 'ਐਨੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਜਿਹੜੀ ਅਬਲਾ ਨਾਰੀ ਤੇ ਹਥ ਉਠਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁਖੀ

ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਹ, ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਬਣ ਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੌੜਾ ਚਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਤੀਸਰੀ ਮੁਟਿਆਰ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਛਿਆ - 'ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੀ?'

'ਮੇਰੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ'। ਤੀਸਰੀ ਮੁਟਿਆਰ ਆਪ ਬੋਲੀ -

'ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਜਦੋਂ ਬੀਤੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੰਬ ਉਠਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਵਿਧ-ਮਾਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਲੇਖ ਕੈਸੇ ਲਿਖ ਦਿਤੇ। ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਭਿਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਰਮ, ਕਰਮ, ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਸਭ ਕੁਝ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗਲੋਂ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਜਰਾਂ ਤੇ ਮੂਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਟੀ ਵੱਢੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਕਸ਼ਟ ਲਿਖੇ ਹਨ।'

ਇਉਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅਥਰੂਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਦਿਮਾਗੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮਾ ਹੌਕਾ ਲੈ ਕੇ ਦਸਿਆ, 'ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਭਜਨੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹਟੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਦੋ ਭਰਾ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਹੋਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਸਨ।'

'ਸੀ ਤੇ ਸਨ ਕੀ ਮਤਲਬ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ?' ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਵਿਚਾਲੇ ਗਲ ਟੋਕ ਕੇ ਪੁਛਿਆ।

'ਜੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮਰ ਗਏ। ਉਹ ਸਮਾਨੇ ਨਹੀਂ, ਸਮਾਨਾ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਏ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਤਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਨ।

‘ਹੂੰ! ਆਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੁਪ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਭਜਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

‘ਮੈਂ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਾਂ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ
ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਦਿਹਾਰ ਤੇ ਵੀ ਮੈਂ ਬਾਹਰ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦੀ। ਘਰ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਦੀ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਖੇਡ ਕੇ ਪਲਦੀ ਰਹੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰੇ ਮਾਪੇ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ
ਸਨ। ਘਰ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਭੋਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖੀਆਂ
ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈਂਦਾ, ਵੈਰੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ
ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸਮੇਤ ਉਸ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ
ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਦੋ ਵਾਰ ਸਾਡੀ ਹੱਟੀ ਵੀ ਦਿਨੇ ਲੁਟੀ ਗਈ।
ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਉਲਟਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ
ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ। ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਘਰੇ ਹੀ ਕਰ
ਛਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।’

‘ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੱਡ ਪੈਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ
ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬੜੇ ਚਿੰਤਾਵਾਨ
ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ। ਉਹ ਹਾਕਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ।
ਸਮਾਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਾਕਮ ਭੈੜੇ ਸਨ।’

‘ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਨੇ ਤੋਂ ਦਸ ਕੁ ਕੋਹ ਤੋਂ ਜੰਵ
ਆਉਣੀ ਸੀ। ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਜੰਵ ਆਈ ਤੇ ਰਾਤ ਫੇਰੇ ਹੋਏ, ਫੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸਵੇਰੇ
ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਡੋਲੀ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਜੰਵ ਦੇ ਨਾਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤੀਹ
ਕੁ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਫੇਰੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ
ਦੇਖਿਆ।’

‘ਜੰਵ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸੀ। ਕਹਾਰ ਡੋਲੀ ਚੁਕੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਕੜੇ
ਆਦਮੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਇਕ ਜਾਂਵੀ ਫਿਰ ਵੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ - ‘ਛੇਤੀ ਚਲੋ।’

‘ਸਮਾਨੇ ਤੋਂ ਛੇ ਕੁ ਕੋਹ ਗਏ ਹੋਵਾਗੇ ਕਿ ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ

ਮੈਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਜੰਵ ਤੇ ਡੋਲੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਹੋ ਖਲੋਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਜੰਵ ਰੋਕੀ, ਡੋਲੀ ਰੋਕੀ, ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ ਡੋਲੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੱਲਾ ਚੁਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਉਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਉਚੀ ਕਿਹਾ-ਕਾਫਰੋ। ਨਸ ਜਾਓ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਰੇ ਜਾਓਗੇ, ਇਹ ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ ਹੂਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ।’

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖੱਚਾ ਖੱਚ ਤਲਵਾਰ ਚਲਣ ਲਗ ਪਈ। ਕਹਾਰਾਂ ਨੇ ਡੋਲੀ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਮੈਂ ਪੜਦਾ ਚੁਕ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੇਖੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਫੇਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਇੱਕੜ ਦੁੱਕੜ ਹੋਰ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਕਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੇ ਨਸਣ ਨਾ ਦਿਤਾ।’

ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ। ਨਾ ਮੈਥੋਂ ਰੋਇਆ ਗਿਆ, ਨਾ ਹਿਲਿਆ ਗਿਆ, ਡੋਲੀ ਫਿਰ ਕਹਾਰਾਂ ਚੁਕ ਲਈ ਤੇ ਤੁਰ ਪਏ! ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੁਰੇ ਗਏ। ਡੂੰਘੀਆਂ ਤਰਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਇਕ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਪੁਜੇ। ਇਕ ਬੜੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਡੋਲੀ ਰਖੀ ਗਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਡੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ।

‘.... ਉਫ਼! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ! ਉਹ ਰਾਤ ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਲਹੂ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੌਜਦਾਰ ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਆਇਆ, ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਮੈਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ, ਭੈਣ ਭਰਾ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਬਘਿਆੜ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮਾਸੂਮ ਹਰਨੀ ਵਾਂਗ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਤਰਲੇ ਕਢੇ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਰਲਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚਪੇੜ ਮਾਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ, ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਤਨ ਮਨ ਹਿਲ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਮੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਾੜ ਸੁਟੇ ਤੇ।’

ਭਜਨੀ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਵੇਲਾ ਯਾਦ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸਦ
ਲਗੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੀ।

‘ਮੇਰਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਡੋਬ ਪਏ, ਪਰ
ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ...’

‘ਪੰਜ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਮੋਟਾ ਮਾਸ ਖੁਆਇਆ,
ਜਬਰਨ ਪਿਲਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਗਲ ਤੋਂ
ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ
ਦਿਤੇ। ਮੈਂ ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗੀ।’

‘ਅਠਵੇਂ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਪੂਰਾ ਸਾਲ
ਦਲਾਵਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀ
ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਧਕੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ
ਮੈਂ ਹਿੰਦਨੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਰਿਹਾ,
ਤਿਵੇਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਮੈਂ ਮਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮਰ ਨਾ
ਸਕੀ। ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮਾਰਿਆ
ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਆਇਆ ਫਰਖਸੀਅਰ, ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ
ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਟਹਿਲਣਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ
ਗਿਆ।’

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਬੇਗਮ ਤਾਂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ
ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ
ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਬਚ
ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾ ਹੀ ਟਲਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਕੋਲ ਸੱਦਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ
ਦਾਸੀ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਜਾਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ
ਰਾਤ ਤਰਕਾਲੀ ਹੀ ਭੇਸ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ, ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਇਕ

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲੌਂਡੀ ਦੇ ਲੀੜੇ ਪਾ ਲਏ। ਹਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਡਿਉੜੀ ਵਿਚ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਰੋਕੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਡਿਉੜੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਜੇ ਉਹ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਸਵਾਰ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ' ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਏ। ਲੌਂਡੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਬੇਗਮ ਨੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭਜਨੀ ਗੋਲੀ ਹੈ।

ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ! ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਕਤਲ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਏਥੇ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਤਕ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲਈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਰਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਭਰਾ, ਬਾਪ, ਪੁੱਤ ਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੇ। ਜੇ ਉਹ ਕਾਤਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਕੇ ਕਾਰਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਮੌਤ ਮਾਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨ ਰੁਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤਖਤ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ

ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲੇ ਮਨ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ, ਔਰਤ ਤੇ ਨਾਚ ਰੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਔਗੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਵਕਾਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਰਾਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਜ ਕਾਜ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਾ ਆਗੂ ਜ਼ਲੁਫਕਾਰ ਖਾਂ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰਾਂ ਧੜੇ ਦਾ ਮੁਹੰਮਦਯਾਰ ਖਾਂ

ਸੀ।

ਮੁਹੰਮਦਯਾਰ ਖਾਂ ਦਾ ਧੜਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਉਹ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਰੰਗੀਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਤਅੱਸਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਜ਼ਲੁਫਕਾਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਫਰਸਖੀਅਰ ਸੁਤੰਤਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੜਨ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਾਂਗ ਸਖਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਫਰਕ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸੂਫੀ ਸੀ, ਫਰਖਸੀਅਰ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਰੰਗੀਲਾ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਸੀ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਇਕ ਪਦਮਨੀ ਸੁੰਦਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਦਾ ਹੁਸਨ ਸ਼ਾਇਦ ਈਰਾਨੀ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਮਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ੧੯ ਸਾਲ ਭਰ ਜੋਬਨ ਵਿਚ। ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਸੁਣ ਕੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਢਿਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ।

ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਫੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕਠ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਵਰਗੇ ਕਈਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ

ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਫਰਖਸੀਅਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਰੁਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਾਦੀ ਬੇਸ਼ਕ ਹਿੰਦੂ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘਾਬਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਮੰਗ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਦੂਸਰੇ ਥਾਂ ਕਰਨਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਧੱਬਾ ਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੰਗਣੀ ਵੀ ਤੋੜੇ ਤੇ ਕਰੇ ਮੰਗਣੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਉਠੇ ਤੇ ਮੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਦੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਧੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਮਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਕੌਮ ਜਾਂ ਮਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਣਖ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਬਦਲੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਠਤਾਲੀ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਨਾਤਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਰੋਂਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਧੀ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਫੇਰੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਣਖ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਨਾਰੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਬਦਲੇ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਲਹੂ ਜੰਮ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਦਾ ਹਥ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮੁਠ ਤੇ ਨਾ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਵਾਨ ਸੱਧਰਾਂ ਉਹਦੇ ਮੋਟੇ ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਰੇਤ ਤੇ ਪਈ ਤੜਪਦੀ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਵਰਗ ਰੂਪ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਤੜਪਨ ਲਗੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਖੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਆਤਮਾ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ।

ਅਣਖੀਲੀ, ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਧਰਮਣ ਰਾਜਪੂਤਨੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਪਤੀ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਇਓਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤਪਦਿਕ ਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਜਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਓਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹਦੇ ਮਹਿਲ ਚੌਗਿਰਦੇ ਕਰੜਾ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਸ ਨਾ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਮੁਗਲੀਆ ਬੇਗਮ ਬਣਨ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖੀ ਕੈਦਣ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਦੁਖਿਆਰੀਆਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਉਸਦੀ ਦਾਸੀ ਆਈ ਜੋ ਉਹਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਸਾਬਣ ਸੀ ਤੇ ਦਾਜ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ -

‘ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਜੀ।’

‘ਕਿਉਂ ਨੰਦੀ!’

ਨੰਦੀ ਦਾਸੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ।

‘ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੁਝ ਰਾਜ ਬਾਗੀ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਬੱਚਾ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।’

‘ਕਿਹੜੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ?’

‘ਜ਼ਨਾਨੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ?’

‘ਫਿਰ!’

‘ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਦੀ ਕੰਨਿਆਂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਹੈ।’

‘ਹੂੰ!’

‘ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਨਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਹੀ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਕੈਦਣ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।’

ਦਾਸੀ ਨੰਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਲ ਕਰਨ ਹੀ ਲਗੀ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਦੇ

ਮਹਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆ ਰਹੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਕੀ
ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੋ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘੁਟ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ
ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਈ ਲੌਂਡੀ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਲੌਂਡੀ ਨੇ
ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਖਿਆ - 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲਿਆ ਰਹੇ
ਹਨ।'

ਇਹ ਛੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਸੀਨੇ ਅਨਿਆਲਾ ਤੀਰ ਬਣ ਕੇ ਖੁੱਭ
ਗਿਆ, ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਡਿਉੜੀਆਂ ਲੰਘ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਅਗੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਡਿਉੜੀ। ਇਹ ਡਿਉੜੀ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦੇ ਹਾਤੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਡਿਉੜੀ ਹੈ। ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਅਜੇ ਉਸ ਦੀ ਫਬਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਪਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਆਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ, 'ਸੁੰਦਰ ਮਹਿਲ ਡਰਾਉਣੇ' ਤਿਵੇਂ ਉਹ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਵੇਹੜਾ। ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨਹਿਰ, ਨਿੱਕੇ ਤਲਾ ਘਾਹ ਦੇ ਪਲਾਟ ਦੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦ ਹਨ।

ਅਗੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਨੇਕਾਂ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਇਮਾਰਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਲਾਲ ਪਥਰ ਦੇ ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਲਾਲ ਇਟਾਂ ਦੇ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਕੰਧ ਤੇ ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਸਿਲਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤਰੀ ਹੋਈ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਕੋਈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਫੁਟ ਉਚੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਾ ਝਰਨਾ ਜਾਂ ਕਹੀਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ 'ਦਿਵਾਨੇ ਆਮ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰੇ ਆਮ ਵਿਚ ਹਰ ਦਰਬਾਰੀ ਵਜ਼ੀਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਆਦਿਕ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਚੀ ਥਾਂ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੀਵਾਨ ਆਮ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਜੋ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਬਾਹਦਰ

ਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਸੀ, ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਦੀਵਾਨਖਾਨਾ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅੱਗੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਮੁਕੱਦਮੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ - 'ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ ! ਸਤ ਸੌ ਸਿੱਖ ਜੋ ਅੱਜ ਫੜੇ ਆਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ?'

'ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਦੀਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਕਬੂਲੇ ਉਹ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਨਾ ਕਬੂਲੇ ਉਹ ਕਤਲ'। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ।

ਵਜ਼ੀਰ - ਕੋਈ ਮਸੁਲਮਾਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਸਾਰੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ?

ਵਜ਼ੀਰ - ਹਾਂ!

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਮਾਂ ਬਦੌਲਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਸਰੇ ਆਮ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਵਜ਼ੀਰ - ਜਿਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦਾ ਹੁਕਮ।

ਵਜ਼ੀਰ - ਜਹਾਂਪਨਾਹ ! ਇਕ ਦੋਸ਼ੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ!

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਇਸ ਦਾ ਦੋਸ਼!

ਵਜ਼ੀਰ - ਫੌਜਦਾਰ ਦੇ ਦਫਤਰ (ਰਿਪੋਰਟ) ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੇ ਨੂਰਪੁਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਘਰ ਸਤਰ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜ਼ਨਾਨੇ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਗਭਰੂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਤੇ ਭੁਖਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਗੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਥ

ਜੋੜ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ। ਮੇਰੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣੋ! ਮੈਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕੁਆਰੀ ਭੈਣ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਮਲੋ ਮਲੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ 'ਝੂਠ! ਕਾਫਰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ?'

ਨੂਰ ਪੁਰ ਦਾ ਕਾਜ਼ੀ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਕਰੜ ਬਰੜੀ ਦਾਹੜੀ। ਉਹ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਹਥ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ' ਕਾਫਰ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - (ਹਿੰਦੂ ਗੱਭਰੂ ਨੂੰ) 'ਕੀ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ?

ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ - ਮੇਰੇ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ, ਨਿਆਏ ਕਰੋ! ਆਪ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ, ਦੁਖੀ ਏ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣੋ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜੀਏਂ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੁਣੀ।

ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਗੁਨਾਹ ਇਹ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਦੌਲਤ, ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਕਤਲੇ ਆਮ ਬਚਾਈ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਫਤਵਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਖੂਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਏ।

ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - 'ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਹਟਵਾਣੀਏ ਦਾ ਘਰ ਲੁਟਣ ਆਏ ਧਾੜਵੀ ਸਨ। ਧਾੜਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਰਾਜ ਤੇ

ਪਰਜਾ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਜਾ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਦੰਡ ਮਿਲੇ। ਧਾੜਵੀ ਲੁਟਣ ਆਇਆ, ਮਾਰਨਾ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ।’

ਰਾਜੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਜਾਨ, ਦੌਲਤ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਬਦਲੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ! ਇਹ ਖੂਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ - ‘ਕਾਠ ਮਾਰ ਕੇ ਕੈਦ।’

‘ਇਹ ਨਿਆਏ ਨਹੀਂ ਅਨਿਆਏ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਦਾ ਡਰ ਭੁਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।’

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ’ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪਿਛੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਬਾਗ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਸਨ। ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਤਲਾਬ ਸੀ। ਤਲਾਬ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਫੁਹਾਰੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਚਾਰ ਨੁਕਰੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰੰਗਾ-ਰੰਗ ਦੇ ਫੁਲ ਬੂਟੇ ਸਨ। (ਅੱਜ ਕਲ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਮਰਦਾਨਾ ਬਾਗ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੱਲ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਉਤਰੀ ਪਾਸਾ ਜਮਨਾ ਵਲ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਵਰਗੀ ਨਹਿਰ ਹੈ। ਇਹ ਨਹਿਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਤਰ ਪੱਛਮੀ ਨੁਕਰ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਮਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਦੀਵਾਨੇ ਖਾਸ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪੁਜਦੀ ਤੇ ਉਸ ਮਹਿਲ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ।

ਸ਼ੀਸ਼-ਮਹੱਲ ਸ਼ਾਹੀ, ਹਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਾਲ,

ਕੰਧਾਂ, ਝਰੋਖਿਆਂ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਜੋਧਪੁਰੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਉਪਰ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕਦੀ ਛੱਤ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਾਨੂਸ ਤੇ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਜਗਾ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦਾ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਾਨਣ ਦਾ ਮਹੱਲ ਸੀ। ਰਾਗ, ਨਾਚ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਰੰਗ-ਭੂਮੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਖਾਸ ਦਰਬਾਰੀ, ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀਆਂ, ਨਾਚ ਤੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਕਦੀ ਨਕਲੀਏ ਭੰਡ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਅੰਗੂਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਰਾਹੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਥਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੁਜੇ ਹੋਏ ਕਬਾਬ ਅਤੇ ਫਲ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ। ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਪਿਛੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ ਤੇ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਟਹਿਲਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਟਹਿਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੇਵਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ - 'ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ' ਅੱਜ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਕੁੜੀ ਨਾਚ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੁਸੀਨਾ ਏ।'

‘ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਏ?’

ਮੱਥਰਾ ਦੇ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਨਾਚ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ, ਦੇਵ ਦਾਸੀ ਹੈ।’

‘ਕੌਣ ਲਿਆਇਆ?’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀ ਟਹਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਫਜ਼ਲ ਬੇਗ ਖਾਨ।’

‘ਕਿਥੋਂ ਹੈ?’

‘ਹੁਸਨ ਮਹੱਲ ਵਿਚ। ਲੈਂਡੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਕੋਈ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨਾਚ ਦਿਖਾਏਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਚਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਖਦੀ ਸੀ - ‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਨੱਚ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਮੰਨ ਗਈ।’

‘ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਵੀ ਨਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ?’

‘ਜੀ!’

ਇਉਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਟਹਿਲਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਮੁੜ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਫਾਨੂਸ ਜਗ ਪਏ। ਸ਼ਮੂਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਮਿਲ ਕੇ ਨਵੀਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਨ ਲਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਆਸਣ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਾਗੀ ਤੇ ਸਾਜ਼ੀ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਤਬਲੇ ਉਤੇ ਹੱਥ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਵੀਨਾ, ਸਤਾਰ, ਸਰੰਗੀ, ਆਦਿਕ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਥੱਰ-ਥਰਾਈਆਂ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੌਰ ਚਾਲੂ ਹੋਏ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਰੂਰ ਦੀ ਲਾਲੀ ਆ ਗਈ। ਬਸ! ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਚਿੰਤਾ, ਦੁੱਖ, ਭੁੱਖ, ਨੰਗ, ਰੋਣ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਇਕ ਐਸ਼ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਸ ਗਈ। ਫਰਜ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੋਵੇਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਐਸ਼ ਹੀ ਐਸ਼ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸੀ।

ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਆਗਰੇ ਦੀ ਇਕ ਜਵਾਨ ਵੇਸਵਾ ਨੱਚੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਚ ਨੇ ਕੁਝ ਮਹਿਫਲ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕੀਤਾ। ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਗਾਈ ਗਈ। ਉਹ ਕੋਈ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਨਚਦੀ ਰਹੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਟਿਆਰ ਆਈ। ਉਹ ਅਨੂਪਮ ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਭਸ਼ਾਰਕਾ ਵਰਗੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਲਕੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਬਸਤਰ। ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੇ ਗੌਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਗਿਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਤੇ ਫਬਨ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ। ਧਾਰੀ

ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਜਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿਰ ਉਤੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਨਾਗ ਨਾਲੋਂ ਮੋਟੀ ਗੁੱਤ ਖੁੱਚਾਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਨਚਦੀ ਨਚਦੀ ਰੰਗ ਭੂਮੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਗ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਨਾਚ ਰਾਗ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਸਤ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਤਾਲ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਝੁੰਮਣ ਲਗੇ।

ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇਵਦਾਸੀ ਸੀ, ਨਿਕੀ ਹੁੰਦੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨੱਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨੱਚਦੀ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨਾਚ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਰਾਧਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਵਿਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ਼ਨ-ਦਾਸੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਅਗੇ ਨਾਚ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਦਰਾਬਰ ਵਿਚ ਨਾਚ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਸਗੋਂ ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਲੇਛ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਚ ਕਰਨਾ ਇਕ ਪਾਪ ਸੀ।

ਦੇਵਦਾਸੀ ਨੇ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਅਰੰਭਿਆ। ਸਾਜ਼ੀ ਸਾਰੇ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਜੋੜੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੱਚਣ ਲੱਗੀ। ਨਾਚ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਵਤ ਚਮਕਦੀ ਕਟਾਰ ਆਪਣੇ ਕਮਰ-ਕੱਸੇ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਮਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਨੱਚਦੀ ਰਹੀ, ਕਟਾਰ ਸੱਚ-ਮੁਚ ਹੀ ਨਾਚ ਦੇ ਤਾਲ ਮੇਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਹੋਰ ਪੀ ਲਏ।

ਨਚਦੀ ਨਚਦੀ ਦੇਵਦਾਸੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਤੁਕਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ -

‘ਬੰਸਰੀ ਵਾਲੇ ਮੋਹਣਾ! ਓ ਸ਼ਿਆਮਾ!

ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਆਈ! ਓ ਗਿਰਧਰ ਲਾਲ ਮੁਰਾਰੀ!’

ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ
ਨਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸੱਜੇ ਪੈਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗੂਠੇ ਉਤੇ ਭੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭੌਂਦੀ-
ਭੌਂਦੀ ਜਦੋਂ ਥੱਕ ਗਈ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਹੱਥ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਠ ਵਾਲੀ ਕਟਾਰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਖੋਭ ਲਈ।
ਕਟਾਰ ਦੇ ਖੁਭਣ ਦੇ ਢਿਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭੁਆਂਟਣੀ ਖਾ ਕੇ ਧੜਮ ਕਰਦੀ
ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੇ ਚਿਟੇ ਤੇ ਤਿਲਕਵੇਂ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਨੇ
ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਾਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ, ਤੇ ਸਹਿਮ ਛਾ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਰੋਧ
ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ - 'ਇਹ ਕੀ'?

ਦੇਵਦਾਸੀ ਦੀ ਰੂਹ ਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਉਡ ਗਈ। ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ। ਧਰਮ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਸਤ ਜੀਵਨ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਸੰਜਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖਣਾ। ਮਨੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਰਖਣ ਬਦਲੇ ਜਾਨ ਤੱਕ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਧਰਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਐਸ਼ਾਂ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਉਮਰ ਆਰਜ਼ੀ ਹਨ। ਧਰਮ ਸੱਤ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ, ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਭਰ ਜਵਾਨ ਦੇਵਦਾਸੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਚਲੇ ਤਾਂ ਆਤਮਘਾਤ ਧਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੇਵਦਾਸੀ ਆਤਮਘਾਤ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਭੂਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਭੇੜੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਨਚਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਣੇ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ।

ਦੇਵਦਾਸੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹਿਲਜੁਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਜੁਲਮ ਅਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਖੌਲਿਆ। ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਉਂ ਧਰਮ ਗੁਆ ਬੈਠੀਆਂ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਜਾ ਦਸਿਆ। ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ, ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਇਕ ਰਾਜਪੂਤਨੀ ਜਾਨ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵਿਆਹ, ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋਈ ਸ਼ਾਦੀ? ਧਕਾ ਹੈ। ਧੱਕੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮੈਂ..... ਵੀ..... ਮੈਂ..... ਵੀ.... ਆਖ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਏਧਰ ਉਧਰ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਈ।

ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਲਹਿਰ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਈ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਗਵਾਚਨ ਲਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਏਗਾ 'ਕਲ੍ਹ' ਦੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ 'ਅੱਜ' ਦਾ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ 'ਰਾਤ' ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫੇਹਲ? ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਸੀ। ਦੇਵਦਾਸੀ ਮਰ ਗਈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੈ - ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਪਰ ਮੌਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚਿਤੌੜ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜਪੂਤਨੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਮਲੇਛ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗੀਆਂ। ਨਾਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤੱਤ ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨਾ, ਪਤੀ ਬਰਤਾ ਰਹਿਣਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਤੀ ਨਹੀਂ। ਪਤੀ ਮੇਰਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਣੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਦਾ, ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ.... ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ, ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਬਦਲੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ।....' ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਂਦਾ ਸੀ,

ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਤਕੜੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਲਥਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਸੌਂਦਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਲੇ ਦੇ ਲਹਿਜੇ
ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ, 'ਚੰਦਾ! ਕੀ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੌਲ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ?'
'ਹਾਂ! ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ! ਅੱਜ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।' ਦਾਸੀ ਨੇ ਉਦਾਸ
ਚਿੱਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

'ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ!'

'ਤਾਂ! ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ।'

'ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਚੰਦਾ!'

'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਪਰਲੋ ਆਏਗੀ।'

'ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?'

'ਤੇਰਾ ਖੂਨ - ਤੈਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਤੇ....!'

'ਤੇ ਕੀ ਚੰਦਾ!'

'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀ।'

'ਨਹੀਂ ਦਸ ਤੂੰ.... ਮੈਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।'

'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਬੇਗਮ (ਇੰਦਰਾ) ਨੂੰ
ਆਖ ਦੇਵੀਂ ਜੇ ਉਹ ਮਾਬਦੌਲਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ
ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਤ। ਉਹਦੇ ਬਾਪ, ਉਹਦੀ ਮਾਂ, ਉਹਦੇ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਸਤੇ
ਮੌਤ.... ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ
ਖੜਕੇਗੀ।'

'ਹੋਰ?'

'ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਹੋਰ। ਮੈਂ ਕੀ ਦਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਇਕ ਦਾਸੀ ਜੂਠੇ
ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੇ ਪਲਨ ਵਾਲੀ - ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।'

'ਕਿਉਂ?'

'ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀ....!'

'ਕੀ ਕਿਹਾ? ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ? ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਉਛਲ ਬੋਲੀ।

‘ਨਹੀਂ....!’

ਦਾਸੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹੁਆ ਗਏ।

‘ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ?’

‘ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਤੂੰ ਇੱਕਲੀ ਕਿਥੇ ਗਈ ਸੀ?’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਦਾਸੀ ਚੰਦਾ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹਿਲੀ।

‘ਕਿਥੇ?’

ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ। ਤੁਸਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਣ।

‘ਫਿਰ!’

ਮੈਂ ਜਦ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਇੱਕਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ-ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ.... ਫਿਰ.....

‘ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ?’

‘ਮੈਂ ਕੀ ਦਸਾਂ... ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਨਸ਼ਟ....’

‘ਨੀਚ!’

ਦਾਸੀ ਚੁਪ ਰਹੀ।

‘ਉਹ ਨੀਚ.... ਤੂੰ ... ਤੂੰ ਵੀ ਨੀਚਨੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਹ, ਮੈਨੂੰ ਛੂਹੀ ਨਾਂ। ਮੇਰੇ ਤਨ ਨੂੰ ਹਥ ਨਾ ਲਾਈ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣੀ।’

‘ਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ! ਮੇਰਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ! ਮੈਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹਾਂ, ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦਿਉ ਵਰਗੇ ਮਰਦ - ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਰ ਨਾ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਾਸੀ ਗੁਲਾਮ।’

‘ਨੀਚ! ਮਹਾਂ ਨੀਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ। ਪਰਜਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੰਡਾਲ... ਇਹ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੌਤ, ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਮੌਤ।’

ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਕੀਆਂ ਵੱਟਦੀ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਨਾਲ ਦੰਦੀਆਂ ਪੀਹਦੀ

ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਦਾਸੀ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ।

ਦਾਸੀ ਅਥਰੂ ਕੋਰਦੀ ਹੋਈ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਇੰਦਰਾ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਝਰੋਖੇ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੇ ਪੜਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੇ ਖੇਤ, ਦਰੱਖਤ, ਨੀਲਾ ਆਸਮਾਨ ਤੇ ਵਗਦੀ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨੀ ਜਮਨਾ ਦੀ ਨੀਲ ਧਾਰਾ।

‘ਹੇ ਜਮਨਾ ਮਈਆ! ਕੀ ਮੈਂ ਕੈਦਣ ਤੇਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ?’

ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

ਇਮਤਿਹਾਨ

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ। ਪੱਕੀ ਫਸਲ ਦੇ ਗੜੇ ਮਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਬਲ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਝੁਲਾ ਝੁਲਦਿਆਂ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਲਏ ਸਨ, ਉਸ ਸੱਭ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।

ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪਿਛੋਂ ਮੰਗਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਸੁੰਦਰ ਬਲੀ, ਗੋਰਾ ਤੇ ਉਚਾ ਲੰਮਾ ਮਨ-ਹਰਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਤਕਿਆ ਸੀ। ਅਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਨਾਲ ਧੜਕਦੇ ਨਿਰਮਲ, ਕੌਮਲ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਪੜਦੇ ਉਤੇ ਉਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮੰਗਣੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦਣ ਤੇ ਬੇਗਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਰੋਖੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਜਮਨਾ ਦੀ ਨੀਲ ਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਚੇਤੇ ਆਇਆ, ਤੇ ਆਇਆ ਯਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਰ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਗਦੀ ਤੇ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੂਰਾ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉੱਚੀ ਕਿਹਾ, 'ਇੰਦਰਾ! ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ

ਤੈਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਰਹੇਂਗੀ।'

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਹਵਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਅਖਾਂ ਮਲੀਆਂ। ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਤਕਿਆ, ਫਿਰ ਜਮਨਾ ਵਲ ਦੇਖਿਆ, ਕੋਈ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਵਾਰ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਆ ਡਿਗੀ, ਡਿਗਦੀ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ।

ਭ੍ਰੰਗੀਆਂ ਤਰਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ - 'ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੋ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰੋ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।'

ਉਸ ਨੇ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚੀ ਚੁਪ ਰਹੀ। ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਰਿਹਾ।

ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕਰੋਧ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਚਮਕੀ ਤੇ ਨਾ ਸਹਿਮ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਆਏ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਗਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ।

ਜਿਵੇਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਹਿਲ ਜ਼ਨਾਨਾ ਮਹਿਲਾਂ (ਕਮਰਿਆਂ) ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕਮਰਾ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਮਰਾ, ਵਿਚਾਲੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਲੰਘ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਸੀ। ਉਪਰ ਲੱਗੀ ਸੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਜਾਲੀਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਛਰਦਾਨੀ, ਦਰਮਿਆਨੇ ਚਾਨਣ ਵਾਲੀ ਨੀਲੀ ਸ਼ਮੂਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੂਰੀਆਂ ਘੁਟਣੀਆਂ ਬਾਹੀ ਤੇ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਘੁਟਵਾਂ ਪਜਾਮਾ ਪਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਮਖਮਲ ਦੀ ਦੇਸੀ ਜੁਤੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ਨੰਗਾ। ਗਲ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੇ ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਸੀ। ਕਤਰੀ ਹੋਈ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਲੰਮੀਆ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਪਲ ਪਲ ਪਿਛੋਂ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ

ਸੀ। ਉਹ ਬੇ-ਸਬਰੀ ਨਾਲ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਲੰਘ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੰਦਖੰਡ ਦੀ ਉਚੀ ਚੌਂਕੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਗੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਪਏ ਸਨ। ਦੂਸਰੀ ਚੌਂਕੀ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਥਾਲ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਵਰਾਛਾਂ ਖਿਲ ਗਈਆਂ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਲ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਫੈਲਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ 'ਆਈਏ!' ਇੰਦਰਾ ਨਾ ਬੋਲੀ। ਉਹ ਚੁਪ ਰਹੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅਖਾਂ ਉਪਰ ਉਠੀਆਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਲ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਦੇਖਦੀ ਗਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰਜ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਬੋਲੀ - 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ?'

'ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਵਸਲ।'

'ਪਿਆਰ! ਪਿਆਰ!' ਇੰਦਰਾ ਬੁੜ ਬੁੜਾਈ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਤੀ ਸਵੈਸਤਕਾਰ ਅਣਖ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗ ਪਈ। ਉਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜਲਈ ਚਮਕਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈਰਾਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਅਜ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲਗੀ ਹੈ, ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।

'ਹਾਂ ਬੇਗਮ ਇੰਦਰਾ!' ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਤੂੰ ਇਕ ਹੁਸਨ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬਲਦੀ ਸ਼ਮੂਂ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਪਰਵਾਨਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਮੂਂ ਪਰਵਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਸੁਟਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਨੇ ਸੜਨ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆ, ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ, ਇਕ ਪਿਆਰ ਵਸਲ ਦਾ ਜਾਮ ਪਿਆ, ਤੇਰੇ ਹਥੋਂ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਅੰਗੂਰੀ ਜਾਮ ਮੈਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇਗਾ।'

'ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਆਈ

ਹਾਂ।’

‘ਇੰਦਰਾ!’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ!’

‘ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈ!’

ਕਿਉਂ?

‘ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦਸ! ਸੱਚ ਦਸ ਕਿਸ ਨੀਤ ਲਈ ਆਈਂ ਏ।

ਤੇਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਗਲਾਂ।’

ਇੰਦਰਾ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ।

‘ਆਓ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗੂਰੀ ਦਾ ਜਾਮ ਪਿਲਾਵਾਂ, ਇਹੋ ਸੀ

ਨਾ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾਂ?’

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਰਾਹੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ।

ਸੁਰਾਹੀ ਉਲਟੀ ਤੇ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਦਿਤਾ।

ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਫਰਖਸੀਅਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਲਾਜਵੰਤੀ ਵਾਂਗ ਕੁਮਲਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਡਰ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਸਣ ਵਾਲੀ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਪਿਆਲਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੀ ਲਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਹ ਵੀ ਪੀ ਗਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਤੀਸਰਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵੀਣੀ ਫੜ ਲਈ।

ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੀਣੀ ਨੂੰ ਉਚਿਆ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਈ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ, ‘ਕੀ ਤੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਠੀਕ ਹੈ? ਸੱਚ ਦਸ ਤੂੰ ਕਿਸ ਮੁਰਾਦ ਨਾਲ ਆਈ ਹੈਂ।’

‘ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ!’

‘ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ!’

‘ਹਾਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਹਾਂ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਰਨ। ਡਰ ਉਨਾ ਚਿਰ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ।’

‘ਹੁਣ!’

‘ਧਰਮ!’

‘ਧਰਮ! ਕਾਫ਼ਰ ਦਾ ਕੌਣ ਧਰਮ ਹੈ? ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ? ਔਰਤ ਦਾ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ, ਕੀ ਇਹ ਧਰਮ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ?’

ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਹਜ਼ੋਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥੋਂ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੀੜਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾਏ ਤੇਜ਼ ਖੰਜਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ।

‘ਇੰਦਰਾ!’ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਕੰਬ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - ‘ਅੱਗ ਨਾਲ ਨਾ ਖੇਡ!’

‘ਸਚੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਕੰਨਿਆਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀਆਂ ਹਨ।’ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ।

‘ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਬਾਪ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।’ ਫਰਖਸੀਅਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਉਚੀ ਕਿਹਾ -

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੋ। ਮੈਂ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋ ਬੈਠੋਗੇ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਹੂ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਹਰਕਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ, ਤੇ ਬੋਲ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕਾਮੀ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੀਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸਨ। ਉਹ ਘਬਰਾ

ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕਰੇ? ਉਸ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਭਰ ਕੇ ਗਟਾਗਟ ਕਰ ਕੇ ਪੀ ਗਿਆ।

ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਕੰਬੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੈ ਲਗਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾ ਨਾਰ (ਅਗ) ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਪਿਆਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਅਗੇ ਝੁਕ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ ਨਰਮੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲ ਕੇ ਬੋਲਿਆ -

‘ਆਫ਼ਤਾਬੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਲਕਾ। ਹੱਛਾ ਜੇ ਮੈਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਾ ਤੁਰਾਂ ਤਾਂ ਕੀ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਲਕਾ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।’ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।

‘ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਤੇ।’

‘ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਰਤ?’

‘ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਲਕਾ ਆਤਮਘਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।’

‘ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ ਜੇ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਤਾਂ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਆਤਮਘਾਤ ਵੀ ਕਰਾਂਗੀ।’

‘ਤਾਂ ਕੀ ਮਾਂ-ਬਦੌਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਅੰਗੂਰੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ?’

‘ਨਹੀਂ?’

‘ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪਿਲਾਈ ਸੀ।’

‘ਅੰਗੂਰੀ ਪਿਲਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਮੇਰੇ ਹੋਥੋਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੀ

ਲੈਣ!

‘ਜੇ ਮੈਂ ਮਲਕਾ-ਏ-ਹੁਸਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਾਂ ਤਾਂ ਸਿਧਾ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗਾ।’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀ ਇਛਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ?’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਇੰਦਰਾ ਮਖੌਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ ਇੰਦਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਪਿਆਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਬੇ-ਸੁਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਖਤਰਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਟਲ ਗਿਆ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ।

ਅੰਮਾ ਗੁਲਾਬੋ

ਦਾਸੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦਣ ਬਣਾ ਕੇ ਆਈ ਤੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ। ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਲਾਹੀਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਉਹ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਤਕ ਜਾਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਭਦਾ, ਇਸ ਕਠਨ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਰਸਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਉਸ ਰਸਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਰਸਤਾ ਦਸੇ ਕੌਣ?

‘ਉਸ ਨੇ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ‘ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਗੋਲੀ ਜਾਂ ਲੌਂਡੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?’

‘ਕੁਮਾਰੀ ਜੀ! ਸੱਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਤਾਂ ਅੰਮਾ ਗੁਲਾਬੋ ਹੈ। ਉਹ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਗਿਆ।

‘ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ।’

‘ਸ਼ਾਇਦ!’

‘ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਿਆ।’

ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਦਾਸੀ ਗਈ ਤੇ ਕੋਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਲਾਬੋ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ।

ਗੁਲਾਬੋ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਦ ਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਸੀ। ਉਸ
੫੫-੫੬ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਪਗ ਹੋਵੇਗੀ। ਰੰਗ ਗੋਰਾ, ਪਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ
ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਟੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਕੱਜਲ ਨਾਲ ਸੰਗਾਰੀਆਂ
ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਮਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਲਾਲ ਕੀਤੇ ਹਏ ਸਨ। ਚਾਂਦੀ ਤੇ
ਸੋਨੇ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਵੀ ਗਲ ਵਿਚ ਸਨ। ਅਜੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਲੱਕ ਕਰ ਕੇ
ਤੁਰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਸੀ।

ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਬੇਗਮ
ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ?'

ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ! ਸ਼ਬਦ ਕੁਝ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਚੁੱਭਿਆ, ਪਰ
ਮਤਲਬ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚੁਪ ਰਹੀ। ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਹਟ
ਲਿਆ ਕੇ ਬੋਲੀ, 'ਅੰਮਾ! ਤੂੰ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਦੋਂ ਕੁ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਮੈਂ... ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ, ਲੰਮੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ। ਉਨੀ-ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ
ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਇਥੇ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸਾਂ।

'ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇਗੀ।

'ਹੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ?'

'ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ
ਬਾਹਰ ਜਾਂ ਤਹਿਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'

ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ
ਜਾਏ।

ਇੰਦਰਾ ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸਮਝ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ
ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਦਾਸੀ ਤੁਰ ਗਈ। ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਇੰਦਰਾ
ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੜਦੇ ਲਾ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ
ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ।

'ਅੱਲਾ ਦੀ ਕਸਮ! ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਭੇਤ ਗੁਪਤ ਰਖਣਾ
ਪਵੇਗਾ। ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਜਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਸੱਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ

ਆਪਣੀ ਰੰਗੀਲ ਜਵਾਨੀ ਗੁਪਤ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਗਵਾਈ ਹੈ। ਕਈ ਬੇਗਮਾਂ, ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ, ਲੈਂਡੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰਖਦਾ ਆਇਆ।

‘ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?’

‘ਕਿਹੜੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ?’

‘ਜਿਥੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਹੂੰ ਸਭ ਪਤੇ ਹਨ, ਸਭ! ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਹੈ, ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਬੇ-ਅੰਤ ਪਾਪ ਕੀਤੇ, ਕਈਆਂ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟਿਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਬੁਢੇਪਾ ਹੈ, ਖੁਦਾ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਰੋਜ਼ੇ ਹਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਗੁਨਾਹ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ।’

ਗੁਲਾਬੋ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਬੋਲੀ ਗਈ। ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ।

‘ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਅੰਮਾਂ ਸਗੋਂ ਦੁਖਿਆਰਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਆਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਬੇਟੀ’ ਆਖੇਂ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਅੰਮਾਂ!’

‘ਬੇਟੀ! ਖੁਦਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਸਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਬੇਟੀ ਆਖਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ‘ਬੇਟੀ’ ਆਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ‘ਬੇਟੀ’ ਨਹੀਂ ਆਖਦੀ, ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ‘ਬੇਟੀ’ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ।’

‘ਪਰ ਅੰਮਾਂ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ?’

‘ਵਿਆਹ ! ਹੋਇਆ ਸੀ! ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੁਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਬ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣੇ ਹਨ। ਬਸ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ... ਖੈਰ ਇਹਨਾਂ

ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਪਿਛਲੇ ਫੋਲਣੇ ਫੋਲਣੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ, ਦਸੋ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ?’

‘ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਲੈ ਚਲੋ ਅੱਜ ਰਾਤ!’

‘ਲਿਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਪਰ!’

‘ਪਰ! ਕੀ?’

‘ਮੇਰਾ ਇਨਾਮ।

‘ਇਨਾਮ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗਿਆ, ਜੋ ਚਾਹੇਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬੇਟੀ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਅੰਮਾ ਇਨਾਮ ਦੀ ਕੀ ਗਲ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਬਸ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਦਸ ਦੇ।’

‘ਦਸ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਡਰਾਉਣੇ ਹਨ।’

‘ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਚੰਗਾ ਮੈਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਆਵਾਂਗੀ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਕੇ।’

ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਬੋ ਤੁਰ ਗਈ।

ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ

ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਆ ਗਈ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਰਾਤ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਦੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ - 'ਮੈਂ ਰਾਜਪੂਤ ਕੰਨਿਆ ਹਾਂ। ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋਵਾਂਗੀ।'

ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਵਾ ਸਕਦੀ।

ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਦੀ ਦਰੋਪਦੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰੰਗ ਰਾਗ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸੱਭ ਰੁਝ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਵੱਲ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਰਹੇਗੀ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ, ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕਾਲਾ ਬੁਰਕਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਬੇਟੀ! ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਲੀੜੇ ਕਾਲੇ ਤੇ ਦਿਲ ਤਕੜਾ।'

ਇੰਦਰਾ ਇਕੱਲੀ ਸੀ, ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

'ਕੋਈ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ?' ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਨਹੀਂ' ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ।

‘ਬੁਹੇ ਬੰਦ ਕਰੋ ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤਕ
ਕੋਈ ਬੁਹਾ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਨਾ ਅੰਦਰ ਆਵੇ।

‘ਅੰਦਰੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ! ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ।

‘ਹਾਂ, ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ।’

‘ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।’

‘ਨਹੀਂ!’

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ, ਉਹ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਵੇਂ
ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਕੋਈ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਾ
ਰਹੀ ਤਾਂ ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਮਹਿਲ (ਕਮਰੇ) ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਧ ਵੱਲ ਹੋਈ, ਕੰਧ ਦੇ
ਵਿਚ ਇਕ ਚੌਨੁਕਰਾ ਫਰਸ਼ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ
ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਪੜਦਾ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ
ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਵਾਸਤੇ ਕੰਧ ਦਾ
ਹਿਸਾ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕੋਈ ਇਕ ਫੁਟ ਤੇ ਆਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ
ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਲਾ ਕੰਧ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਰਤਾ ਲੰਮਾ
ਸੀ, ਪਰ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਦੂਰ ਤਕ ਹਥ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ।

ਗੁਲਾਬੋ ਉਸ ਆਲੇ ਵੱਲ ਹੋਈ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ। ਉਹਦੀ
ਪੂਰੀ ਬਾਂਹ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਖਿਚਿਆ। ਉਸ
ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਧ ਦਾ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਹਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ
ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਟੇਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਇੰਦਰਾ
ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਈ। ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚਰਾਗ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਵਧੇ।

ਇੰਦਰਾ ਅਗੇ ਹੋਈ ਚਰਾਗ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ
ਦਿਸੀਆਂ। ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਗੁਲਾਬੋ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਇੰਦਰਾ। ਦੋਵੇਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ
ਗਈਆਂ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅੱਠ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਣ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਸੁਰੰਗ ਆ

ਗਈ। ਕਾਲੀ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲੀ ਸੁਰੰਗ, ਪਰ ਸਾਫ ਸੁਥਰੀ। ਉਸ ਦੀ ਹਵਾ ਵੀ ਸਾਫ ਸੀ। ਹਵਾ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਆਲੇ ਵਿਚ ਚਰਾਗ ਰਖ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਥੇ ਪਈ ਮਿਸ਼ਾਲ ਬਾਲ ਲਈ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਤੁਰੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕੋਈ ਵੀਹ ਕੁ ਗਜ਼ ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਚੌਂਕ ਆਇਆ। ਉਥੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁਰੰਗਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਖਲੋ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਇਹ ਰਸਤੇ ਕਿਧਰ ਕਿਧਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?'

'ਇਕ ਜਮਨਾ ਨੂੰ, ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤੇ ਸਾਹਮਣਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।

ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਗੁਲਾਬੋ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਈ।

ਗੁਲਾਬੋ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕਟਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਠੀਕ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਖਤਰੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਸੀ।

ਦੋਵੇਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਪੁਜੀਆਂ, ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਕੰਧ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸ਼ਾਲ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਚੁਪ ਰਹੀ ਤੇ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਗੁਲਾਬੋ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਇਕ ਕੁੰਡਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਕੁੰਡੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਰੂਪ ਗੋਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਜੋ ਮਸਾਂ ਢਾਈ ਫੁਟ ਦੀ ਗੋਲਾਈ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮਾਂ ਗੁਲਾਬੋ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੰਦਰਾ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਬੜਿਆਂ ਤੇ ਸੁਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬੋ ਜਾਣਦੀ ਸੀ! ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਦਾ ਦਿਲ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਫਿਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿਤਾ, 'ਮਾਲੇ ਗ਼ਨੀਮਤ ਹੈ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਾਏ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਰਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।'

ਸੱਭ ਕੁਝ ਸੁਣਨ ਪਿਛੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, 'ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਏ। ਚੌਗਿਰਦੇ ਪਹਿਰਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਜਾਦੂਗਰ ਦੀ ਔਰਤ ਹੈ, ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਤੇ ਉੱਡ ਨਾ ਜਾਏ।'

ਹੁਕਮ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਮੁਗਲ ਗਏ ਤੇ ਚੰਬਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

'ਕਾਲਾ ਬੁਰਜ' ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦਖਾਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸ਼ੀ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਸਨ। ਇਕ ਜ਼ਨਾਨਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਰਦਾਨਾ।

ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸਫਾਈ ਸੀ। ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੀ। ਸੌਣ ਵਾਸਤੇ ਮੰਜੇ ਸਨ ਤੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਲਾ ਬੁਰਜ ਕਈਆਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਨਵਾਬਾਂ ਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਲੜਕੀ ਜੇਬੁਲਨਿਸ਼ਾ ਵੀ ਏਥੇ ਕੈਦ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਮੁਗਲ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਹੀ ਜੇਬੁਲਨਿਸ਼ਾ ਤੇ

ਕੋਇਲ ਵਾਂਗ ਕੂਕ ਕੂਕ ਕੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਚਾਰੀ ਸੀ।

‘ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇਰਾ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਤੂੰ ਰਖੇਂ, ਉਥੇ ਹੀ ਭਲਾ।
ਜੋ ਰੰਗ ਦਿਖਾਵੇ ਸੋ ਠੀਕ!’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਕਾਲਾ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਦੇ ਸਾਰ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ।

ਦੋਹਾਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਦੇ ਸਾਰ ਪਿਛੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ
ਹੋ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਬੁਰਜ ਦੀ ਛਤ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਉੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ
ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਵਾਲਾ ਬਗੀਚਾ ਸੀ। ਫੁਲ ਬੂਟੇ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਪਰ ਨੀਲਾ ਆਸਮਾਨ ਸੀ। ਬੁਰਜ ਦੀ ਸਜਾਵਟ
ਬਗੀਚੀ ਤੇ ਤਲਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਫੁਰਿਆ ਕਿ
ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਆਏਗੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫੌਜਦਾਰ
ਦੀ ਨੀਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ
ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਛਾ! ਔਕੜਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ -

“ਨਾਲਿ ਨਰਾਇਣ ਮੇਰੈ।

ਜਮਦੂਤ ਨ ਆਵੈ ਨੇਰੈ।

ਕੰਠ ਲਾਇ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸਚ ਸਾਖੈ। ੧।

ਗੁਰ ਪੂਰੈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਦੁਸਮਨ ਮਾਰਿ ਵਿਡਾਰੇ ਸਗਲੇ।

ਦਾਸ ਕਉ ਸੁਮਿਤ ਦੀਤੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਓ ॥

ਪ੍ਰਭਿ ਸਗਲੇ ਥਾਨ ਵਸਾਏ।

ਸੁਖ ਸਾਂਦਿ ਫਿਰਿ ਆਏ।

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਏ।

ਜਿਨਿ ਸਗਲੇ ਰੋਗ ਮਿਟਾਏ।”

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਦੇਵੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ।
ਨੀਲੇ ਗਗਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਵਸਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ,
'ਮੇਰਾ ਧਰਮ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਜਾਏ। ਦੁਸ਼ਟ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤਾਂ ਭੈੜੀਆਂ
ਹਨ।'

ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਸੰਗੇ ਮਰਮਰ ਦੀ ਥੜੀ ਉਤੇ ਤਲਾ
ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਤਲਾ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਖੇਡਣ
ਲਗਾ। ਮਹਾਂਬਲੀ ਜੋਧੇ ਦਾ ਪੁਤਰ, ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੜ-ਹੇੜ
ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੁੰਦਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਖੁਸ਼
ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਕੁਝ ਚਿੰਤਾਵਾਨ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੌਣ ਜਾਣੇ? ਇਹ ਫੁਲ ਖਿੜਨ
ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੱਲ ਸੁਟਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਨਿਕੀ ਜਹੀ ਜਿੰਦੜੀ ਜ਼ਾਲਮ
ਕਿਤੇ...!

ਉਹ ਮਾਂ ਸੀ। ਮਮਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਫੜ ਲਈ। ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਾ
ਹੋਣ ਦਿਤਾ। 'ਚੰਗਾ ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ
ਮਹਾਂਬਲੀ ਜੋਧਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੁਚਲਦਾ ਸਿੱਖੀ
ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ... ਪਰ ...!'

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਮਾਂ! ਮੈਂ ਮੱਛੀ ਫੜ ਲਵਾਂ?'

'ਨਾ ਬੇਟਾ! ਨਹੀਂ ਫੜਨੀ। ਪਾਣੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ! ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਹ
ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡ।'

'ਮੱਛੀ ਨਹੀਂ ਫੜਨੀ?' ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁਛਿਆ।

ਇਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਮਰ ਜਾਏਗੀ। ਪਾਣੀ ਇਹਦਾ ਘਰ ਹੈ,
ਜਾਨ ਹੈ, ਮਾਂ ਬਾਪ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁਟੀ ਹੋਈ ਮਰ
ਜਾਏਗੀ।'

'ਹੱਛਾ ਮਾਂ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੱਛੀ ਫੜਦਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਹੈ?'

'ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੁਪ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਹਾਂ ਬੇਟਾ! ਜਦੋਂ ਚੁਪ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।'

‘ਮਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੌਣ?’

‘ਉਸ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।’

‘ਉਹ ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।’

‘ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਭੁਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਹਨੇਰੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ। ਇਥੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਲਿਆਂਦਾ।’

‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੌਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਦੇ?’

‘ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੌਲ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰ ਨਾ ਫਿਰ।’

‘ਕਿਵੇਂ?’

‘ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸਿਆ।’

‘ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਆਖੀ ਜਾਹ ਬਸ ਉਹ ਯਾਦ ਹੋ ਗਿਆ।’

‘ਜੇ ਮੈਂ ਇਉਂ ਆਖੀ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਣਗੇ?’

‘ਜ਼ਰੂਰ।’

‘ਹੱਛਾ ਮੈਂ ਫਿਰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ ਲਈ। ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। ‘ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ!’ ਉਹ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲਕ ਇਉਂ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਤੇ ਧਰੂ ਭਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਿਰਕਪਟ, ਨਿਰਲਛ, ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੇਰਾਨ ਹੋਈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਪੁੱਤ ਬਣੇਗਾ, ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਨਿਗਾਹ ਟਿਕਾ ਕੇ

ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੁਰਜ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵੱਲ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਧੌਂਦ ਮੋੜਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਦਮ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, 'ਵਾਹਵਾ! ਸੁਬਾਨ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ! ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਹੂਰ! ਹੂਰ! ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਸੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਚੀ ਬੋਲਣ ਨੇ ਮਾਸੂਮ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਵ ਤੋੜ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਵੀ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਆਉਣ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਹੈਰਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ, ਪਰ ਡਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਆਪਣੀ ਮੈਲੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਲਗੀ

ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬੇ-ਮਤਲਬਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਹੁਸਨ ਹੰਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ!.. ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਸਨ ਖੁਦਾ ਦੀ ਦਾਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਹੁਸਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਰੂਰ ਵੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਗਰੂਰ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਹੁਸਨ ਚਮਕਦਾ, ਖਿੜਦਾ ਹੈ। ਹੁਸਨ ਦੀ ਆਬ ਵਿਚ ਬਹਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਖੁਦਾ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸਨ ਕਿਉਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ...?'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਕਾਫ਼ਰ' ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਚੁਭਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਵਾਹਵਾ! ਮਿਰਗ ਨੈਨ! ਕਿੰਨੇ ਸੁੰਦਰ ਮਿਰਗ ਨੈਨ ਹਨ।'

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਿਆ। ਉਹ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੋ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਗੇ ਵਧਣਾ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਸੀ।

‘ਬੈਠ ਜਾਓ, ਡਰੋ ਨਾ। ਜਵਾਨੀ ਹੁਸਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ।’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਦਮ ਜਿਥੇ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਚਿਹਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਮੁੜ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਖਾਂ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਬਿਜਲਈ ਚਮਕਾਂ ਸੁਟਣ ਲਗੀਆਂ।

‘ਹੁਸਨ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਗੁਸੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਕਿਉਂ?’

‘ਹੁਸਨ ਨਹੀਂ ਮੌਤ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਮਹਾਂ ਕਾਲੀ ਚੰਡਕਾ ਹੈ।’

‘ਮਤਲਬ?’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਭੁਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹਕਮੂਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਉਸ ਉਤੇ ਅਸਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਵਾਸ਼ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੜੀ ਹੋਈ ਨੰਗੀ ਹੋਣ ਲਗੀ।

‘ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?’ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਾ ਦਿਲ ਨਾ ਈਮਾਨ। ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ।’

ਕੁਮਾਰੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ।

‘ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ। ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਰੂਹ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਆਬ ਹੈ। ਨੇਕ ਕੰਮ ਹੈ।’

‘ਝੂਠ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ। ਇਸਲਾਮ ਅਬਲਾ ਤੇ ਹੱਥ
ਚੁਕਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਜੋਰੀ ਨਿਕਾਹ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਕੀ ਤੂੰ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ?’

‘ਨਹੀਂ। ਮੈਂਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।’

‘ਜਦ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ? ਸਿੱਖ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ
ਨਹੀਂ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ। ਕੋਈ ਸਿੱਖ
ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕੋਈ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ—ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ
ਹੈ। ਤੇਰੀ, ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਾਨ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਹੈ?’

‘ਜਾਨ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ..... ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ
ਸਿੱਖਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਮਰ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਅਮਰ ਹਨ। ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਖਵਾਲੇ ਹਨ... ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ
ਸੋਚ ਲੈਣ, ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ,
ਪਰ ਇਹ ਧਰਮ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ... ਸਭ ਤੁਰ
ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹੀਂ ਤੇਲ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ
ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।’

‘ਜ਼ਬਾਨ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ।’

‘ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੱਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਸੱਚ
ਬੋਲਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦੀ। ਸਚ ਬੋਲਣਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਹੀ ਇਹੋ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ‘ਆਦਿ ਸਚੁ, ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ
ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥’

‘ਇਹ ਬੱਚਾ ਤੇਰਾ ਹੈ?’

‘ਨਹੀਂ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੈ।’

‘ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ?’

‘ਖੁਦਾ।’

‘ਹੱਛਾ, ਇਹ ਖੁਦਾ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ

ਤੈਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।’

‘ਨਹੀਂ।’

‘ਕਿਉਂ?’

‘ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਮੈਂ
ਮਾਂ ਹਾਂ। ਮਾਂ, ਇਕ ਚੰਗੀ ਮਾਂ, ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਦ
ਖਿਡਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨੇਕੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ
ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’

‘ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ?’

‘ਪਿਆਰ, ਬੇਅੰਤ ਪਿਆਰ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਪਤੀ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰਾ
ਜੀਵਨ ਹਨ।’

‘ਫਿਰ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦਸਾਂ ਬਾਰਹਾਂ
ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ।’

‘ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਹਾਂ।’

‘ਕੀ ਤੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ?’

‘ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ?’

‘ਮਾਬਦੌਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਿੱਥੇ ਨੱਪਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ? ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਹਨ।’

‘ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਜਮ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਭ ਗੁਰੂ ਕੇ
ਲੰਗਰ ਰਾਹੀਂ ਖਰਚ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਹੈ। ਕੋਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਾਂ।’

‘ਮੰਨਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’

‘ਦੇਖ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦੇ। ਤੇਰੇ ਬਾਪ, ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਤੇ ਦਾਦੇ ਨਾਲ ਮੁਗਲ
ਰਾਜ ਦੀ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਰਾਜਪੂਤ ਪੁਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਦੇਖ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਵਿਆਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਹਮਦਰਦੀ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ
ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ

ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹ। ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਕ ਬਾਗੀ ਸਾਧੂ
ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਿਤਾ, ਭੁੱਖੀ ਮਰੀ।’

‘ਮੈਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ
ਕਰੋ, ਜੋ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਜੁਲਮ ਦੇ ਵੈਰੀ
ਹਨ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤੇ ਸਦਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ‘ਨਾਨਕ
ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ।’

‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ
ਘਰ ਢਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਚੁੱਕ ਖੜਦੇ ਹਨ।’

‘ਤੇਰੇ ਹਾਕਮ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਝੂਠੇ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਂ
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਡੂੰਘੇ
ਵੈਣ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਖਦੀ ਹਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।’

‘ਇਸ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।’

‘ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ?’

‘ਹਾਂ।’

‘ਮੈਂ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।’

‘ਕਿਉਂ?’

‘ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਧਰਮ, ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼, ਭਾਰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ
ਅਣਖ, ਮੇਰੇ ਤਨ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ।’

‘ਕੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ?’

‘ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ! ਮੈਂ ਆਖਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ।’

‘ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ?’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਇਕ ਔਰਤ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ।’

‘ਝੂਠ।’

ਆਖ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਟੇਡੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਲੋਹੇ ਦਾ ਖੰਜਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੁਸੀਨਾ ਦੇ ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛਾਨਣੀ ਕਰਕੇ ਬੇ-ਦਿਲ ਕਰ ਦੇਣ।'

'ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਤਿਖਾ ਕੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'

'ਸਿਆਣੇ ਫੁਲੇਰੇ ਫੁਲ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕੰਡਾ ਪਾਸੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ, ਅਕਲ, ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਗੁਣ ਹੋਣ, ਉਹ ਬਗਾਨੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦੇ। ਉਹ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਹੈ।'

'ਹੂੰ! !! ਖੁਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਢੰਗ - ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਵਾਸ਼ਨਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਿਛੇ ਮੁੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਥ ਨਲ ਤਾਲੀ ਵਜਾਈ। ਤਾਲੀ ਵੱਜਣ ਕੇ ਇਕ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਹਟੇ-ਕਟੇ, ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਝੁਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ?'

'ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਓ। ਦੂਰ।'

ਮੁਗਲ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਕੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਉਹ ਚੁਪ ਚਾਪ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਹਾਂ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਉਹਨਾ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਥਰਥਰਾਹਟ ਆਈ।

ਕਾਕਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਉਹ ਰੋ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਚੀਖ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ!

'ਮਾਂ! ਮਾਂ!'

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਬੁਤ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਨਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਵੱਲ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੇ ਉਹ ਦੇਖਦੀ, ਚੀਖ ਸੁਣਦੀ, ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਤਰਲਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਮਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁਕਵਾਉਣ ਦੀ ਵਿਓਂਤ ਸੋਚੀ ਹੈ।

ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਰੋਂਦੇ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ।

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਗੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧੇਗਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੰਗਤ ਖਤਰੇ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਗਿਆਨ ਇੰਦਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਕੇ ਵੈਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਨਿਗਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਡਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਉਹ ਸਚਮੁਚ ਚੰਡਕਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨੀ ਚਾਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੀ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਨਿਰਬਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਉਹ ਜਵਾਨ ਮਰਦ, ਇਕ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,

‘ਦੂਰ ਰਹੋ! ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਉਗੇ ਤਾਂ ਮਾਰੇ ਜਾਉਂਗੇ?’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ

ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘ਤੂੰ ਪਰੇ ਨਾ ਹੋ। ਮਾਰੀ ਜਾਏਗੀ। ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮਾ-
ਬਦਲਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ।’

‘ਪਿਆਰ! ਕੁੱਤੇ ਕਮੀਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪਿਆਰ! ਮੈਂ ਤਾਂ
ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਬੁੱਕਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਦੁਰਾਚਾਰੀ! ਇਕ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇਰੇ
ਵਰਗੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ? ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣੇ? ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਸ
ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਚਾਹਿਆ। ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਮਾਰ ਕੇ
ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਾਂਹ ਮਰੋੜੀ। ਬਾਂਹ ਮਰੋੜ ਕੇ ਡੇਗਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ
ਕੀਤੀ। ਇਕ ਚਪੇੜ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿਤੀ।

ਉਸ ਚਪੇੜ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵੀ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤੇ।
ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਹਭੰਲਾ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਤਲਾ
ਵੱਲ ਪੈਰ ਵਧਾਏ, ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤਲਾ ਵਿਚ
ਆਪ ਵੀ ਡੁਬ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਡੁਬੇਗੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਬਚ
ਜਾਣਗੇ।

‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ! ਛੱਡ ਦੇ। ਜ਼ਾਲਮ ਛੱਡ ਦੇ। ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ
ਮਾਰ।’ ਇਉਂ ਆਖਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ ਖਿੱਚਦੀ ਤਲਾ ਦੇ
ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਲੈ ਗਈ। ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਉਲਰ ਪਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਭਲ ਨਾ ਸਕਿਆ
ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਤਲਾ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਿਆ।
ਡਿਗਣ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਪਾਣੀ
ਛੋਟਾ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਡੁਬ ਤਾਂ ਨਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਝ ਬੋਂਦਲ ਗਿਆ,
ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਟੇ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਕਾਹਲੀ

ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਤਲਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਨੱਸਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤੀ ਦਿਸੀ।

‘ਬਚਾਓ! ਭੈਣ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ!’ ਆਖਦੀ ਹੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ।

ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਲਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਉਹਦੇ ਲੀੜੇ ਭਿਜ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ‘ਇੰਦਰਾ, ਤੂੰ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਈ?’

‘ਇਕ ਦੇਵੀ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਲਈ।’ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

‘ਹਛਾ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈਂ? ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ।’

ਮਰਦ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਬਲ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਕੁਟਣ, ਤੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ-ਯੁਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੱਠਪੁਤਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਨਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਰੋਮਨ, ਯਹੂਦੀ, ਅਰਬੀ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਐਸੇ ਹੀ ਹੋਰ ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਲਹੂ ਦੇ ਅਥਰੂ ਕੇਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਟ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਜੀਵਨ ਸਾਥਨ ਸਮਝਿਆ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭੌਰੇ ਦੀ ਆਦਤ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਨਵਾਂ ਫੁੱਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਉਦਰੇ ਹੀ ਉੱਡਦੇ

ਰਹੇ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਐਸੇ ਭੋਰਿਆਂ ਸਾਮਾਨ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਦੀ ਤੇ ਕਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਰਗਾ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਖ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੈੜੀ ਨੀਤ ਨਾਲ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਵਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਧਰ ਗਈ ਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਗ਼ਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਰਖਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਵਸੀਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਸ ਨੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀਆਂ ਤੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ। ਆਪ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚ ਲਈ। ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਧਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ। ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ। ਰੱਜ ਕੇ ਕੁਟਿਆ। ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੁਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਬਾਪ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਸੇ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ -

‘ਕਾਫਰ ਦੀ ਬੇਟੀ!’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੋਢੀ ਖੂਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਹਿਮ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀਆ ਹਥੋਂ ਉਸਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਾਦਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਬਕ ਲੈ ਕੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਵਾਇਆ, ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਸਤੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - ‘ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਹੋਵੇ।’

ਤਿੰਨ ਹਟੇ ਕਟੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਕ ਬੰਮਉ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਹੱਥਾਂ ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਕਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਬੇਟੀ, ਸ਼ੇਰਨੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤਕੜਿਆ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਚਿਤਰ ਸਨ। ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

‘ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਮਿੱਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਟੇ ਤਾਂ ਕੀ। ਆਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਰੂਹ ਹੈ। ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਹਸ ਕੇ ਮਰਨਾ ਚਾਹੀਏ।’ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਸੀ।

‘ਹੁਣ ਦਸ! ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰੇਂਗੀ? ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਰਹਾਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਠੇ ਸਿਧੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੱਥਰ ਵਰਗੇ ਭਾਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਸਿੱਮ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਉਤਰ

ਆਇਆ। ਉਹ ਦੰਦੀਆਂ ਕਰੀਚਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, 'ਕੁਤੇ! ਦੁਰਾਚਾਰੀ!
ਕਸਾਈ! ਸੂਰ! ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਹ। ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭੈੜੇ
ਬੂਥੇ ਨੂੰ ਰੰਗ ਲੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਤੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ
ਸਕਦੀ।

'ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਤਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਕੋਹ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰਾਂਗਾ, ਭੁੱਖੀ
ਰਖਾਂਗਾ, ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਦੇਖਾਂਗਾ, ਕਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਹੱਠ ਨਿਭਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ!
ਧਰਮ!! ਭਗਵਾਨ! ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ! ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤੇਰਾ ਧਰਮ? ਕਿੱਥੇ ਤੇਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ?
ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਚੰਡਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ
ਬਲ ਨਾਲ ਚਾਬਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਵੇ, ਕੋਈ
ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਵੀਹਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਚਾਬਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਚਮੜੇ ਦੀ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ
ਚਾਬਕ ਸੀ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਤਨ, ਮਨ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਪਾੜਦੀ
ਗਈ। ਲਹੂ ਸਿੱਮ ਪਿਆ, ਪਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ 'ਹਾਇ' ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਵੱਲ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਚਾਬਕ ਵਜਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਬਾਨੋਂ 'ਹਾਇ' !
ਉਈ 'ਚੀਕ ਨਾ ਨਿਕਲਦੀ, ਸਰੋਂ ਮਧੁਰ ਧੁਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ, 'ਸਤਿਨਾਮ!
ਵਾਹਿਗੁਰੂ!' ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਰਤ
ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਪਤੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ
ਸੀ। ਸਰੀਰ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਆਤਮਾ ਜਾਗਦੀ ਰਹੀ। 'ਸਤਿਨਾਮ... ਵਾਹਿਗੁਰੂ'
ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੋਵੇਂ ਬੁਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਏ। ਧੌਣ ਉਲਰ
ਪਈ, ਉਹ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਥਕ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਮੁੜਕਾ ਚੋਣ
ਲਗਾ। ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਚਾਬਕ ਉਥੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ
ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਮੱਠਾ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਪਿਆਰ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਵਾਸ਼ਨਾ
ਭੁਲ ਗਈ। ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਜਿੱਦ ਬੈਠ ਗਈ।

ਜਿੱਦ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਦਮਖੋਰ ਤੇ ਪਾਗਲ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਮ,

ਈਮਾਨ, ਸਮਾਜ, ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਰਸਮੋਂ ਰਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਜ਼ਿੱਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਭੂਤਨਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਭੂਤਨੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ।

‘ਦੋ ਕਾਫਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਮੇਰਾ ਆਖਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ! ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ, ਬਾਬਰ ਤੇ ਅਕਬਰ ਮੇਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ! ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਾਂਗਾ, ਜਿਸ ਧਰਮ ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਆਂਗਾਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਾਂਗਾ..... ਧਰਮ!’

ਇਉਂ ਪਾਗਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬੁੜ-ਬੁੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਜਾਂਦਾ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ, ਦਰਬਾਰੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਬੇਗਮ ਲੌਂਡੀਆਂ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਡਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਰ ਹਰ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਬੰਮੂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਨ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਚੌਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲੋਥ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ।

ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਬੰਮੂ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਰਹੀ। ਤਨ ਦਾ ਲਹੂ ਚੌਂਦਾ ਚੌਂਦਾ ਆਪੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਪਿਛੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਜਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਸੀ। ਸੁੰਵਾ ਬੁਰਜ ਦਿਸਿਆ।

‘ਮੇਰਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ! ਕੀ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਤੀ ਦੇਵ!’ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਰਾਤ ਬੀਤਦੀ ਗਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਗਈ। ਤਨ ਦੀਆਂ ਦਰਦਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਹ ‘ਸਤਿਨਾਮ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਦਾ ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਜਪਦੀ ਰਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ‘ਸਤਿਨਾਮ’ ਦਾ ਜਾਪ

ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਸ਼ਟ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਾਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਦੇਰ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋਈ। ਚਿਟੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਪਰ ਸ਼ਮ੍ਰਾਂਦਾਨ ਕੋਈ ਬਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਜਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਖੜਕੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਆਈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਨੈਨ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤਿਵੇਂ ਤੇਜ਼ ਕਿਰਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਤਲਤਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਈ। ਜ਼ਬਾਨ ਹਿਲੀ, ਬੁਲ੍ਹ ਫਰਕੇ - 'ਸਤਿਗੁਰੂ!' ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।

'ਪ੍ਰਤ੍ਰ! ਧੀਰਜ ਰੱਖ! ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੇਗਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ, ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲ। ਘਬਰਾ ਨਾ, ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ - 'ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹੈ।'

ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ? ਅਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਰੂਪ ਕੋਈ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ, ਉਸ ਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਈ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇਕ ਤਰਲੇ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਆਖਦੀ ਰਹੀ, 'ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੋ! ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੋ।' ਉਸ ਦੀ ਭੋਲੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਆਏ ਹਨ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਤਰੀ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ।

'ਮੈਂ ਕਸ਼ਟ ਝਲਾਂਗੀ, ਮਰਾਂਗੀ, ਪੁੱਤਰ, ਪਤੀ ਧਰਮ ਬਦਲੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾਂਗੀ। ਨਹੀਂ ਡੋਲਾਂਗੀ ਧਰਮ ਤੋਂ, ਜਿੰਨਾ ਚਿੱਤ ਕਰੇ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਲਵੇ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ।'

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੋਲੀ। ਠੰਡਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜ਼ਖਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੁਕ ਗਏ। ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅੰਨ-ਜਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਭੁੱਖ ਨਾ ਲਗੀ। 'ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ' ਨੇ ਆਸਰਾ ਦਿਤਾ। ਸਬਰ ਖੁਦ ਖੁਰਾਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਤਮਕ ਬਲ

ਨੇ ਤਨ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਆਈਆਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੰਨੀਂ ਪਈਆਂ, ਪਰ ਨਾ ਦਿਸਿਆ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

‘ਜ਼ਾਲਮ ਕਿਤੇ ਨੰਨੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਨਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ। ਕੇਸ? ਰੇਸ਼ਮ ਵਰਗੇ ਕੂਲੇ ਕੇਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ! ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿੱਖ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ! ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ - ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੌਣ।’

ਆਖਦੀ ਦੇ ਨੈਨ ਮੁੰਦੇ ਗਏ। ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਨੈਨ ਖੁਲ੍ਹੇ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੈ ਉਹ ਤੋਤਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ।’

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਧਰਮੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਜੋਧਾ ਪਤੀ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਦਿਸਿਆ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਉਹ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਜੀ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਧਰਮੀ ਪਤੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਜਾ ਡਿਗੀ।

‘ਸੁਆਮੀ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਦੁਸ਼ਟ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਛੀਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਕਰੋ ਰਾਖੀ, ਫੜੋ ਖੰਡਾ - ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ
ਨਾਸ਼ ਕਰੋ, ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਨੇ ਤੇ ਕਪੂਰੀ ਦੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਸਯਦਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ
ਸੀ।

‘ਹੌਸਲਾ ਕਰ। ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਹਰ ਕਰਨਗੇ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਰਜਾ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਦਾ ਪਰਾਹੁਣਾ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ! ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰੀਂ, ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡੀਂ, ਜਿੰਦਗੀ
ਦੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਹਾਰਨਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਨੂੰ
ਛੱਡ ਕੇ ਨਰਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇ। ਧਰਮ ਹੀ ਜੀਵਨ ਪੂੰਜੀ ਹੈ। ਪੰਜਭੂਤਕ ਸਰੀਰ
ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਸੜਨਾ ਤੇ ਮਿਟੀ ਹਵਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ
ਦੇਵ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।

ਉਹ ਅਜੇ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦੀ, ਪਰ
ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਖੜਕੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਉਖੇੜ
ਦਿਤੀ, ਉਹ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਈ! ਉਹਦੇ ਨੈਨ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਨੈਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ
ਨੇ ਤਕਿਆ ਇਕ ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ। ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਦਾ ਥਾਲ ਸੀ, ਉਪਰ
ਲਾਲ ਰੁਮਾਲ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਿਓ ਪੁਤਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਲਕੋਕਤੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸਾਕ ਮਾਂ ਪੁਤ ਬਾਕੀ ਸਭ ਗੰਢ ਤੁਪ।' ਬੱਚਾ ਇਕ ਮਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਚਮਨ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਾਂ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਨੇਕ ਦੇਵੀਆਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਗੁਆ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਬਦਲੇ ਹੋਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕੀਤੇ। ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦੀ ਆਈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਕ ਮਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਜਰਵਾਣੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਕਈ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸੁਝੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਬਦਲੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗੀ, ਸਿਦਕ ਹਾਰ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਇਕ ਜਲਾਦ ਨੂੰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਚੁਕਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਜਲਾਦ ਦੇ ਹੱਥ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜਾਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੂਨੀ ਸਨ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹੇ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਸੰਗਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲ ਵਜੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਨਕ ਹਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਨਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤਾ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ 'ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਅਜੇ ਸਿੱਖ ਹੈ।' ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਜੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ।

'ਮਾਤਾ ਜੀ! ਮਾਤਾ ਜੀ' ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਉਲਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਹਿਲਾਏ, ਪਰ ਚੰਡਾਲ ਜਲਾਦ ਨੇ ਉਹਦੇ ਕੋਮਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ। ਕਾਲੇ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਭਾਰੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲ-ਪਤੀ ਵਰਗੀ ਕਮਲ ਜਿੰਦੜੀ ਘੁੱਟੀ ਹੋਈ 'ਮਾਤਾ ਜੀ! ਮਾਤਾ ਜੀ!' ਪੁਕਾਰਨ ਲਗੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਮਮਤਾ ਜਾਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਏ। ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੋਈ, ਉਤਨੇ ਜਲਾਦ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਦੂਰ। ਸੰਗਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ - 'ਦੇਖੋ! ਇਸ ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਦੇ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਹ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਓ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਮਿਲਣਗੇ। ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਿਲੇਗਾ। ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਨਵਾਬ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੂੰ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ - ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਹ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਹੈ।'

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਅਨਿਆਲੇ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਖੁਭਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੜਪ ਗਈ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਗਲੀਆਂ ਪਾ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ, ਪਰ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਦਾ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਜਦੋਂ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਛਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਬਕਵਾਸ ਬੰਦ ਕਰੋ! ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।'

‘ਹੱਛਾ! ਇਹ ਬਕਵਾਸ ਹੈ!’ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆ ਹੋਇਆ ਪੁਛਿਆ।

‘ਮੂਰਖ ਔਰਤ! ਹੱਠ ਛੱਡ ਦੇ ਜਵਾਨੀ ਆਪਣੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਲੜੀ ਉਮਰ ਵੱਲ ਤਕ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਰਾਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਫਤਵਾ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ।’

ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਰਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਬੋਲੀ, ‘ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਠੀਕ ਆਖਿਆ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਖਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ, ਮੇਰੇ ਪਤੀ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’

‘ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ।’

‘ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੀਵਾਨੀ ਹਾਂ, ਝੱਲੀ ਹਾਂ, ਪਾਗਲ ਹਾਂ। ਬਸ ਕਰ ਦੇ ਕਤਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ। ਖੂਨੀ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਰਕ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ!ਨਿਦਾਨ! ਮੂਰਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਛੇਤੀ ਅੰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਨੂੰ ਖੜਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖ! ਮੈਂ ਸੱਚ ਆਖਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੇਰੀ। ਤੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਵਾਂਗੀ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਪਾਰਾ ਕਈ ਡਿਗਰੀਆਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਸ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕਿਹਾ -

‘ਹੁਣੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖਾਂਗਾ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’

ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਲੈ ਚਲੇ! ਬੰਦੇ ਦੇ ਕੋਲ। ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸੱਦੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਚਲੇ ਉਥੇ। ਇਹਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਕਾਫਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਹਨ, ਮਰਨੇ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ।

‘ਮਰਨੋਂ ਡਰਨ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲਾਲਚੀ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਪਾਪੀ। ਧਰਮੀ ਬੰਦੇ
ਕਿਉਂ ਮਰਨੋਂ ਡਰਨ। ਮਰਨਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸੱਭ ਨੇ ਹੈ।’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੁਪ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਉਹ ਸੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖੀ ਗਈ।
ਰੋਂਦੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁਟੀ, ਜਲਾਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ। ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਫਿਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭੈੜੀ ਜ਼ਿੰਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜ਼ਿੰਦੇ
ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ
ਲਈ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲੇ-ਗਨੀਮਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਸ ਕਰਨਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਿਰਮਲ ਆਤਮਾ ਨੂੰ। ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਭੂਤ ਦੀ ਕੱਠ ਪੁਤਲੀ
ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਜੀਵਨ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।
ਧਰਮ-ਬਸ-ਧਰਮ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ।

ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਾਦ ਲੈ ਗਏ। ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਿਸ ਬੱਚੇ
ਦੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਨਰਵੈਰ ਸੀ। ਜੋ ਰਬ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ
ਲੈ ਗਏ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ
ਡਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਦੋਵੇਂ ਦੀ ਨਿਡਰ, ਨਿਰਭੈ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸੱਚੇ
ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜਲਾਦ ਨੇ
ਆਖਿਆ, ਆ ਗਿਆ ਤੇਰਾ ਬੱਚਾ! ਕਰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਸ ਬੱਚੇ
ਨੂੰ ਤੈਨੂੰ ਆਪ ਮਾਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਆਪ!

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਜਲਾਦ ਹੱਸਿਆ ਮੌਲਵੀ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਹੱਸੇ। ਹੱਸੇ ਸ਼ੈਤਾਨ
ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਮੁਗਲ, ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੰਭੀਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਡੋਲੇ।
ਉਹ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੇ ਤੋਤਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾ ਰੋਂਦਿਆ ਕਿਹਾ - ‘ਪਿਤਾ ਜੀ!’
‘ਬੇਟਾ!’ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ। ਅੱਖਾਂ ਦੇਖਦੀਆਂ

ਰਹੀਆਂ।

ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਲਈ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਧੜ ਅੱਡ ਤੜਪਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਅੱਡ ਉਛਲ ਪਿਆ, ਵਿਚਾਲੇ ਲਹੂ ਸੀ। ਪਵਿਤ੍ਰ ਲਹੂ। ਉਸ ਲਹੂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਝੁੰਝਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਧਰਤੀ ਹਿੱਲੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਾਇਦ ਭੂਚਾਲ ਆਇਆ' ਜਲਾਦ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਿਰ ਹੱਸਿਆ। ਨਿਤਰੇ ਅੰਬਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪਿਛੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ - 'ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ...'

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਘਬਰਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਅਥਰੂ ਨਹੀਂ ਕੇਰੇ, ਚੀਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। ਨੇਤਰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ - 'ਤੇਰੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਅਮਾਨਤ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਧਰਮ, ਕੌਮ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਬਦਲੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ। ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਤੇਰਾ ਲੱਖ ਲੱਖ ਵਾਰ ਧੰਨਵਾਦ! ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬਲਵਾਨ ਕਰ।'

ਇਕ ਸਿੰਘ ਬਾਪ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਕਸਰ ਸੀ। ਮੁਗਲ, ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਧਰਮ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਪਰਖਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਸਾਈ ਬਕਰੇ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ, ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤੇਜ ਖੰਜਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਚੀਰਿਆ ਆਂਤੜੀਆਂ ਅੱਡ ਕੀਤੀਆਂ, ਕਲੇਜਾ ਤੇ ਦਿਲ ਅੱਡ ਕੀਤੇ। ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਰੂਪ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਜਲਾਦ ਨੇ ਹਥ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ। ਉਸਦਾ ਹਾਸਾ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਹਾਸੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਕਲੇਜਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਮਾਰਿਆ, 'ਲੈ ਮਿਲ ਲੈ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ। ਇਹੋ ਹੈ ਤੇਰਾ ਪੁਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ।'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਖਦਿਆਂ ਤੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਜਲਾਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਮਾਰੀ ਗਿਆ। ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਛਿਟਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੀ ਗਿਆ।

‘ਦਸ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ?’

ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਪੁੱਛ ਸੀ।

‘ਨਹੀਂ! ਕਦੀ ਨਹੀਂ!’ ਇਕ ਜਵਾਨ ਮਰਦ ਡਰ ਦੇ ਧਮਕੀਆਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਸਿਖ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿਤਾ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਨ੍ਹੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਤਾਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ।’

‘ਤੂੰ ਫਿਰ ਇਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲੇਗਾ?’

‘ਨਹੀਂ!’

‘ਫਿਰ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ?’

‘ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਿੰਜਰੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਖੁਲ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਲ ਘੁਟਦੇ ਦੇਖ ਲਵਾਂ।’

‘ਹੈਂ! ਅਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਲ ਘੁਟ ਕੇ।’

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਜ਼ੀ ਡਰ ਗਿਆ। ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਭਬਕ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

ਕੰਬਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ - ਮਾਰੋ। ਕੋਹ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰੋ! ਮਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਮਾਰੋ!’

ਜਲਾਦਾਂ ਸਲਾਈਆਂ ਤੱਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਚੋਭ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤੱਤੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਸ

ਨੋਚਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ
ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਏ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ 'ਸੀ' ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਜਾਨ ਬਦਲੇ ਤਰਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ।

ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾਂ, ਜਲਾਦ, ਮੁਗਲ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬ
ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਗਸ਼ਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ।

‘ਕਤਲ!’

ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਫਤਵਾ ਸੀ।

ਜਲਾਦ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅੰਗ ਇੰਉਂ ਛਾਂਗਣੇ ਅਰੰਭੇ
ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲਕੜਹਾਰਾ ਕਿਸੇ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਛਾਂਗਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹੀ
ਕਟੀਆਂ ਫਿਰ ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਰ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਫੀਲਡਮਾਰਸ਼ਲ
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ।

ਮਾਂ-ਪੁਤ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਮੇਲ

ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ, ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਮਰਦੇ ਰਹੇ, ਰੋਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਬਦਲੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਹਟ ਨਾ ਆਈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ! ਧਰਮ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਬਦਲੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਰੋਏ ਤਕ ਨਹੀਂ। ਚੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਅਗੇ ਕਦੀ ਝੁੱਕੇ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਲਟ ਲਟ ਬਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੀ ਚਰਬੀ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਅਜੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸੀ। ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲੀੜੇ ਲੀਰਾਂ ਦਾ ਬੁਕ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਚਾਬਕ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਂ ਸਨ। ਤੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਜੋਗਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲਹੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਧੋਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਰੂਪ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ, ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੀ ਮੁਸਕਾਹਟ ਸੀ। ਉਹ ਭੁਖ ਤ੍ਰੇਹ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ, 'ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚ ਗਿਆ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ

ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਹੋਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿੜ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਪਾਗਲ ਪਸ਼ੂ ਬਣ ਗਿਆ।

‘ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ।’ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚੋਂ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿਰ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਵੱਲ ਸੁਟਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਦਾ ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੋਚ ਲਿਆ। ਭੌਂ ਤੇ ਨਾ ਡਿਗਣ ਦਿਤਾ। ਘੁਟ ਕੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਮਮਤਾ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਬਣੀਂ ਦੁੱਧ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਗ ਤੁਰੀਆਂ, ਵਿਛੜੇ ਮਾਂ ਪੁਤ ਮਿਲੇ। ਕਿੰਨੀ ਅਸਚਰਜ ਮਿਲਣੀ ਸੀ। ਨਿਰਾਲੀ ਮਿਲਣੀ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਉਹਦੇ ਲਾਲ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਧਾਹ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਖੌਂ ਅਥਰੂ ਨਹੀਂ ਕੇਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਲੂੰ ਲੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ, ਚੁੰਮਦੀ ਤੇ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਨਚਣ ਲਗੀ। ‘ਮੇਰਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।’ ਸ਼ਹੀਦ! ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ, ਉਹ ਭੀ ਉਹਨਾਂ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਸਨਮੁਖ। ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਨ। ਮੈਂ ਬਲਹਾਰੇ ਜਾਵਾਂ, ਪਤੀ ਦੇਵ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭਾ ਗਏ, ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰੀ ਸਿਖੀ। ਪਿਓ-ਪੁਤ ਜਾ ਬੈਠੇ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਟਾ ਮੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗਾ। ਮੇਰਾ ਭੁਜੰਗੀ ਅਜੈ ਸਿੰਘ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬੇਟਾ ਕੁੱਖ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਅੱਜ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਾਰਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ!’

ਉਹ ਬੋਲਦੀ ਤੇ ਨੱਚਦੀ ਹੋਈ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ। ਨਿਰੀ

ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਜੱਲਾਦ ਤੇ ਸੰਤਰੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਇਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੀਸ ਦੇਖ ਕੇ ਰੋਈ ਨਹੀਂ, ਗਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝਿਆ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ, ਫਿਰ ਜਾਤਾ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਪਿਘਲ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਮਲੋਮਲੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, 'ਖੁਦਾ! ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੈਸੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿੰਨਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ.....'

'ਬੇਟਾ ਅਜੈ! ਮੇਰੇ ਲਾਲ! ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਵਾਂਗੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਵਾਂਗੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਖ ਦੇਣਾ। ਮੈਂ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੇਗ ਸਕਦੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਮੌਤ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ! ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਮਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ-ਜਿਸ ਮਰਨੇ ਤੋਂ ਜਗ ਡਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਆਨੰਦ। ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੋਂ ਪਾਈਐ ਪੂਰਮ ਪਰਮਾਨੰਦ!' ਇਹ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ! ਚੰਗੀ ਹੈ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੁਣ ਖਰੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਸੁਣਾਵਾਂਗੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਡਰ?'

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੀਸ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਸੱਚੀ ਮਾਂ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੀ ਅੰਤਮ ਝਾਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ, ਦੀਵਾਨੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ। ਗੰਭੀਰ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਥਰਾਂ ਕਿਰੀਆਂ। ਉਹ ਅੱਥਰਾਂ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਮਾਂ-ਦਿਲ ਅੱਥਰੂ ਬਣ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ

ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਵੇ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਹਰਕਤ ਕਰੇ, ਬੋਲੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਸਣ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸੀਸ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਆਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਜਾਏ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਤੇ ਦੁਖੀ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਜਾਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਲਾਦ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਖੇਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਜਲਾਦ ਨੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੀਸ ਹੱਥ ਪਾਇਆ, ਤਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂ ਗਏ। ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ, 'ਅਬਦੁਲਿਆ! ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ! ਬਚਾ ਕਿਥੇ ਹੈ?'

'ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਹੈ! ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਫੜ ਲੈ।' ਅਬਦੁਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।' ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਮਮਤਾ-ਕੁੱਠੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸੀਸ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਲੀਲਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਕਾਲ, ਪੁਰਖ ਅਨੇਕਾਂ ਅਨੋਖੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਆਪੇ ਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਦੇ ਹੱਥ ਢਿਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਸ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਰਤਾ ਕੁ ਪਰੇ ਰਿੜ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਚਮਕ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਸ ਉਪਰ ਨੂੰ ਉਛਲਿਆ ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਲਾਦ ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਬੌਂਦਲ ਗਈ, ਤੇ ਬੌਂਦਲੀ ਹੋਈ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਲਾਦ ਡਰ ਗਏ ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇੰਦਰਾ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕੋਲ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜਾਨ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਲਦੇ, ਖਿੜਦੇ ਤੇ ਫੁਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕਰੋਧ ਦੀ ਅਗਨੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਖਰੀਦਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਿਆਰ, ਤਲਵਾਰ, ਬੰਦੂਕ ਜਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਿਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਲੋਕ ਬੇ-ਸਮਝ ਹਨ, ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁਟ ਕੇ, ਤੰਗ ਕਰਕੇ, ਪੜਦੇ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪਿਆਰ ਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਬਦਲੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭੁਖੀ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਹੈ, ਸਖਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕਠੋਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਤੇ ਅੱਗ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੇਕ ਝਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸੁੰਦਰੀ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਡਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਿਤ ਨਾ ਸਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਕੁਟਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਗਵਾਰ ਲੋਕ ਕੰਧਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਟਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਕੁਟ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦੀ ਸੁਰੰਧ ਚੁਕੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰੇਗੀ। ਔਰਤ ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਵਜ਼ੀਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ। ਵਡੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਕੁਝ ਇਸ ਦਾ ਸਹੇਲਪੁਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਭਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੁਤਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਦਾਸੀ ਭਜਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਤਨ ਚੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪੁਜੀ, ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ - 'ਬੀਬੀ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਕੋਲ ਜਾਓ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਉਹ ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਲਵੇ, ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਕੈਦਣ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੋਸ਼ਣ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।'

ਪ੍ਰਭਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰੀ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੁਜੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਉਹ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਗਈ। ਦਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।' ਪ੍ਰਭਾ ਦਾ ਉਤਰ ਸੀ।

ਦਾਸੀ ਅੰਦਰ ਆਈ। ਉਹ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ।

'ਭਜਨੀ ਤੁਸਾਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ਪ੍ਰਭਾ ਨੇ ਪਲ ਕੁ ਪਿਛੋਂ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਜਮੁਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ! ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ....'

'ਕੌਣ?' ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

'ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੌਣ, ਉਹ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਏ।'

‘ਉਹ ਆ ਗਏ। ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਹੋਰ ਕੀ ਆਖਦੀ ਸੀ?’

‘ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਲਿਆਈਆਂ ਹਨ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ।’

‘ਹੂੰ!’

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਗਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ

ਪ੍ਰਭਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਗਲਾਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਮੁੜ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਦੇ।

ਪ੍ਰਭਾ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਰੌਣਕ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਸੌਂਦਿਆ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਸੇਕ ਨਾਲ ਦਾਸੀਆਂ ਅਰੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗਤਾ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਟੁਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਸੀ।

ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਸਟ ਮਾਰੀ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪੁੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਾਤ। ਸ਼ਗਨ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ-ਦਿਹਾੜਾ ਪੁੰਨਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਗਈ।

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਤਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤੀ ਅਣਖ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਬਾਰੀ ਜਰਨੈਲ ਬਣ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗੁੱਸੇ ਦੀ

ਜਵਾਲਾ ਭੜਕ ਉਠੀ। ਉਹ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਪਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਔਰਤ
ਜਾਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਖੰਜਰ ਲਈ।
ਮਾਹਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੇ ਧੌਤੀ ਕਲੰਜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀ।
ਕਮਰ ਕੱਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਾਲਾ ਕਪੜਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ,
ਖੰਜਰ ਲੁਕੀ ਰਹੇ ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਕੱਜ ਲਵੇ।

ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਚਲੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ
ਇਜ਼ਤ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਵੇ ਤਾਂ ਬਚਾ ਲਵੇ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ
ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੰਗ,
ਰਾਜਪੂਤੀ ਰਵਾਜ ਤੇ ਮੁਗਲ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ
ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਸ ਕੇ ਆਖੇਗੀ ਕਿ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਾਈ ਜਾਏ। ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰੇਗੀ।
ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ।

ਦਾਸੀ ਸਮੇਤ ਇੰਦਰਾ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਉਤਰ ਗਈ। ਹਨੇਰੀ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ
ਮਸ਼ਾਲ ਬਾਲ ਕੇ ਚਾਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੱਬੇ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਖਿਆਲ
ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਦੋਵੇਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰੀਆਂ ਗਈਆਂ।
ਸੁਰੰਗ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝੌਲਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਕਿ ਜਿਧਰ ਨੂੰ
ਉਹਨਾਂ ਮੁੜਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸੀ।
ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬੁਝ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬੁਝਾ ਦਿਤੀ। ਘੁਪ ਹਨੇਰਾ ਹੋ
ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਜਮਨਾ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ
ਪਈਆਂ।

ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਅਗੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਤਕਿਆ ਤਾਂ
ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨੀ ਫਿਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਈ। ਉਹ ਹੋਰ
ਅਗੇ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਦਾਸੀ ਦਾ ਤਾਂ ਲਹੂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇੰਦਰਾ ਨਾ

ਘਬਰਾਈ। ਚੌਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਈ। ਉਹ ਵਾਹੋ-
ਵਾਹੀ ਜਮਨਾ ਵੱਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਦੀ ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਰਾਹ ਦੀਆਂ
ਅੰਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਇੰਦਰਾ ਕਰਦੀ ਤੁਰ ਗਈ। ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ
ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਖੁਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ
ਦੇਖਿਆ। ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਤੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ
ਪ੍ਰਭਾ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ
ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਚੁਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸੁਟ ਕੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਕੋਈ ਦੋ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਭਜਨੀ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ
ਆਏ। ਉਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਥਰੀ ਸਿਲ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਲੀ ਛਹਿ ਕੇ ਲੁਕੇ
ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਉਂਚਾ ਲੰਮਾ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਨੰਗੀ
ਤਲਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਘੁਟਵੇਂ ਲੀੜੇ
ਉਸਨੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਭਜਨੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਪਛਾਣ ਕਰਾਈ। ਇੰਦਰਾ ਦੀ
ਦਾਸੀ ਤੇ ਭਜਨੀ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਗਲਾਂ
ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਮਨਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

‘ਬੇਸ਼ਕ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਿਆ। ਮੈਂ
ਕਵਾਰੀ ਹਾਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ।’ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ
ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

‘ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਸ ਚਲੋ। ਘੋੜਾ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।’ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਨਸਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਨਸ ਗਏ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਜੋਧਪੁਰ
ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਬਾਪ, ਵੀਰ ਸੱਭ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ
ਦੇਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਸ ਸਕਾਂਗੇ। ਬਸ ਇਹੋ ਕਿ ਸਯੱਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਪਾੜ ਕੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਜੋਧਪੁਰ
ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਯੱਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ

ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪਰ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਕੁਦਰਤ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਪੂਤ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਕਰਦੀ ਆਂ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਗਮ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਕਟਾਂਗੀ।

‘ਮੈਂ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਗਿਆ ਦਿਓ, ਤਿਵੇਂ ਕਰਾ।..... ਤੇਰੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਫੁਟ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਂ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤੇ ਕਸਾਈ ਹੈ।’

‘ਆਪ ਜੈਸੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਦੇਵੀਆਂ ਮੁਰਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਗੀਆਂ।’

‘ਤੁਸੀਂ.... ਤੁਸੀਂ.....।’

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਉਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਪੂਰੀ ਗਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।

‘ਮੈਂ ਕੀ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ - ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋਗੇ? ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਨਹੀਂ।’

ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹਥ ਫੜ ਕੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਹੱਥ ਚੁੰਮਣ ਪਿਛੋਂ ਹੱਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ‘ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਪੂਜਨੀਕ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਰੀ ਰਹੋਗੇ, ਮੈਂ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੁਗਲ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ

ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਪਾਪ ਤੇ ਨਾ ਭੁਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਸੋਨਾ ਚਿਕੜ
ਵਿਚ ਗਿਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੀ ਚਿਕੜ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਸੋਨਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰਨਾ’ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮਰਦ ਪੈਰਾਂ
ਦੇ ਹਿਲਣ ਦਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣਿਆ। ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਨੇਜ਼ਿਆ ਨੂੰ
ਕੱਸੀ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ। ਚੌਥੇ ਪਾਸੇ
ਜਮਨਾ ਦੀ ਨੀਲ ਧਾਰਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ, ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਨਿਕਲਿਆ—

‘ਹੁਣ?’

‘ਮੁਕਾਬਲਾ।’

‘ਨਹੀਂ।’

‘ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲੋ।’

‘ਫਿਰ ਜਮਨਾ ਹੈ।’

‘ਤਰਨ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?’

‘ਹਾਂ।’

‘ਨਿਕਲ ਜਾਓ।’

‘ਤੁਸੀਂ।’

‘ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਵਾਂਗੀ।’

‘ਕਤਲ’

‘ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖੋ। ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ। ਜਾਓ’

ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਮਨਾ
ਦੀ ਨੀਲ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਣ
ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਪਰ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਕੁਦਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ।
ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਖੇ

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਿਆਗਣ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ। ਉਸ ਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਧੁਨ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਮਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਤਲਵਾਰ। ਨਾ ਫੌਜ ਨਾ ਪਤੀ। ਉਹ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਇੱਕਲੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਖੇ ਸਨ, ਸਿਰਫ ਸਤਿਗੁਰੂ। ਹੋਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਤਮਾ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਵਿੱਖਤ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਥਰੂ ਸੁਕ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਉਸਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਬਸ ਉਸ ਭੋਂ ਤੇ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਨੈਨ ਮੁੰਦ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਬੈਠਾ ਥਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਰੋਟੀ ਮਿਲਦੀ ਉਹ ਖਾਂ ਛਡਦੀ। ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਿਰਾ ਆਹਾਰ ਹੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ।

ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਰੰਗੀ ਗਈ ਸੀ ਰੱਬੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ। ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਤਨ ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਦਾਂ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜ਼ਖਮ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਚੱਕਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੇਹਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਾਲੀ ਗਾਤ ਵਰਗੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗੋਰਾ ਨਿਰਾਲਾ ਚੇਹਰਾ ਅਨੂਪਮ

ਲਗਦਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਰੰਗਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਦੇਵੀ ਜਾਪਦੀ
ਸੀ। ਸੱਚੀ ਦੇਵੀ। ਸਤੀ ਦੇਵੀ ਜਿਸਮ ਰੋਮ ਰੋਮ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਿਹ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਤਜੀ,

ਸਭ ਤੇ ਭਇਓ ਉਦਾਸ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨ ਰੇ ਮਨਾ,

ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸ।

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿਤਾ
ਸੀ। ਰਾਜ ਭਾਗ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ
ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਡੋਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ।

ਜਿਸ ਕਉ ਹਰ ਪ੍ਰਭੁ ਮਨਿ ਚਿਤ ਆਵੈ।

ਸੋ ਸੰਤ ਸੁਹੇਲਾ ਨਹੀਂ ਡੁਲਾਵੈ।

ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪੁਨਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰੈ।

ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਕਹੁ ਕਿਸ ਤੇ ਡਰੈ।

ਜੈਸਾ ਸਾ ਤੈਸਾ ਦ੍ਰਿਸਟਾਇਆ।

ਅਪੁਨੇ ਕਾਰਜ ਮਹਿ ਆਪ ਸਮਾਇਆ।

ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੀਝਿਆ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਤਿ ਸਭੁ ਬੂਝਿਆ

ਜਬ ਦੇਖਿਓ ਤਬ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੂਲੁ।

ਨਾਨਕ ਸੋ ਸੁਖਮ ਸੋਈ ਅਸਥੂਲ।

(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ)

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਅਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਜੋੜਨ ਦਾ
ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੈ ਚੁਕੀਆ ਸਨ। ਸ਼ਮਾਂਦਾਨ ਬਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ
ਚੰਬਾ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਮਾਂਦਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਵਿਚ

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਮਗਨ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਚੌਂਕੜਾ ਵੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਬੁਲ ਫੁਰਕੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਕਰ
ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਦਾ ਬੁਹਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ। ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੇਵਕ
ਆਈ। ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਕੇ ਤੁਰ ਗਈ। ਉਸ ਵੱਡਾ ਸ਼ਮੂਂਦਾਨ ਨਹੀਂ ਜਗਾਇਆ।

ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨ
ਦਾ ਰੂਪ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਚੂਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਦੇ
ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਝੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅੰਦਰ
ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਦੀਵੇ
ਦੀ ਲੋ ਘਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੇਹਰੇ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀਆਂ
ਸ਼ਰਾਬੀ ਅੱਖਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਸਾਫ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੱਛੇ
ਮੁੜ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ। ਤਾੜੀ ਦਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦੋ ਸੇਵਕ
ਅੱਗੇ ਹੋਏ।

ਸ਼ਮੂਂਦਾਨ ਬਾਲੋ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਅੜਦਲੀਆਂ ਨੇ
ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਮੂਂਦਾਨ ਬਲਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਿੱਟੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਗਈ।
ਉਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਰੱਬੀ ਰੰਗਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ
ਦਿਸਿਆ, ਨੂਰੋ-ਨੂਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਪੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਗੰਦੇ
ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਏ, ਪਰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਨੈਨ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ
ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਹਿਲ ਸੰਗੋਮਰਮਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ
ਬੈਠੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ। ਉਸ ਦੀ
ਲਿਵ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੀ, ਉਹ ਤਾਂ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਨਿਡਰ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਤੀ
ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੈ
ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇ-ਚੈਨ ਕਰੀ

ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਾਸਨਾ ਉਸ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾੜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਸ਼ੈਤਾਨ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਬ ਦੀ ਮਾਰ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ
ਹੱਟਦਾ।

ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਅਗੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ
ਹੱਥ ਅਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ
ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਹੱਥ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਘੁਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ
ਵੀ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਝਰਨਾਟਾਂ ਛਿੜ ਪਈਆਂ। ਦਰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਝਰਨਾਟਾਂ।
ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਚੋਭਦਾ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ
ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਚੂਰ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਰਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੌਤਕ ਦਾ ਭੇਦ ਨਾ ਪਾ
ਸਕਿਆ। ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਵਾਸਨਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੀ
ਸੀ।

‘ਹੂੰ!’ ਮਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਆਂ! ਇਹ
ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਔਰਤ!! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ।

ਉਹ ਫਿਰ ਗੁਸਾ ਖਾ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਅਗੇ ਹੱਥ
ਕਰਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਤੇ ਅਰੂਪ
ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਘਸ਼ੁੰਨ ਮਾਰਿਆ ਉਹ ਦਸ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ
ਸਾਰਾ ਨਸ਼ਾ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਹਿਲ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਜੁੜੀ
ਹੋਈ ਸੀ।

‘ਸਿਪਾਈਓ!’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ।

ਦੋ ਮੁਗਲ ਅੰਦਰ ਆਏ।

‘ਇਸ ਨੂੰ ਫੜੋ! ਉਠਾਓ! ਦੇਖੋ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੌਣ ਹੈ?’

ਗੁਲਾਮ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ,
ਡਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਆਨੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਗੇ। ਉਹ ਕੰਬਣ

ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਖਲੋਤੇ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ। ਤਕੜੇ ਦੋ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਨੰਗੇ ਖੰਡੇ ਹਥੀਂ ਫੜੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਖੰਡੇ ਪਿੱਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਧੜ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਪੈਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸਾਹੇ ਬੋਲੇ, 'ਭੂਤ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਭੂਤ!!'

'ਐਵੇਂ ਨਾ ਡਰੋ! ਕੋਈ ਭੂਤ ਨਹੀਂ!' ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਡਰ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, 'ਕਤਲ ਕਰੋ।'

'ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਇਹ ਦੇਵੀ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਹੈ। ਮੌਤ ਹੈ! ਪਰੇ ਹਟ ਜਾ! ਦੋ ਦਿਨ ਜੋ ਕੁਝ ਤੂੰ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹੈ, ਖਾ ਲੈ।' ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ।

ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਅੱਗੇ ਹੋਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਰੂਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਧਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਤਿੰਨੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਸਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਕੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਮੁਗਲ ਤਾਂ ਬਰੂਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਡਿਗ ਕੇ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਬਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਨੱਸ ਗਿਆ।

ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਵ ਨਾ ਟੁਟੀ, ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਜੁੜੀ ਰਹੀ, ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ। ਨਾਲ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਸੱਭ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੈ! ਆਪਣੀ ਭਗਤਨ ਨੂੰ ਆਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਚਾਇਆ। ਸ਼ਰਨ ਲਗੀ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖੀ। ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬ.ਗਾਵਤ

‘ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈ।’

ਉਪਰੋਕਤ ਮਹਾਂਵਾਕ ਸਤ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਪਾਪੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਰੋਧ ਦੀ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਪ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਪਾਪ ਦਾ ਕੌੜਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਨੁਖ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਤਵੰਤੀ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕੁਮੋਤੇ ਮਰਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਨਸ਼ਟ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਕੀੜਾ ਬਣਿਆ। ਗਵਣ ਤੇ ਦਰਯੋਧਨ ਦੀ ਕਥਾ ਆਪ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਸਤੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਤੇ ਦਰੋਪਦੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਹੀਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਗਿਰਜਾਂ, ਕਾਵਾਂ ਤੇ ਕੁਤਿਆਂ ਵੀ ਨਾ ਖਾਧਾ। ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ-

‘ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੇਜ ਭੂਲ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਨਾ ਜਾਈਓ।’

ਆਪਣੀ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਧਰਮ ਛੱਡਣਾ ਮਨੁਖ ਦਾ ਪਸੂ ਬਣਨਾ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਧਰਮ, ਖੁਦਾ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਆਦਿਕ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਭੁਖ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਬੰਦਾ ਨਾ

ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਵੰਤੀ ਦੇਵੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਖਿਆ ਨਾ ਮੰਗੀ। ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਜੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆ ਰਖਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪੋਲੀਆਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅਗੇ ਕਰੜਾ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਜ਼ੂਮੀ ਸਦ ਦੇ ਭਵਿੱਖਤ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਪੁਛੀਆਂ, ਧਾਗਾ ਤਵੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਲਾਣੇ ਸੱਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਕੀਲ ਦੇਵੋ। ਇਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਡਰਾਵੇ।'

ਨਜ਼ੂਮੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਚ ਨਾ ਦਸਿਆ। ਸਗੋਂ ਝੂਠੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਸ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਆਖਿਆ - 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀ ਉਮਰ ੧੦੨ ਸਾਲ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਦਾ ਸਤਾਰਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਚਮਕੇਗਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਖ ਦੇਖੇਗਾ ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਇਕ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਬਾਗ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਏਗਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਕਰੇਗਾ, ਹੋਰ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਵੈਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਮੂਰਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਜ਼ੂਮੀ ਰੌਲ ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਤੁਰ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਵਣ, ਹਰਨਾਕਸ਼ ਤੇ ਬਾਲੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸੋਚ ਬੈਠਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਅਧੀ ਸੁਰਾਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਗੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, 'ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰੋ।'

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਾਧਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਨਵੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾਸੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਕ ਕੁਝ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਹ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ

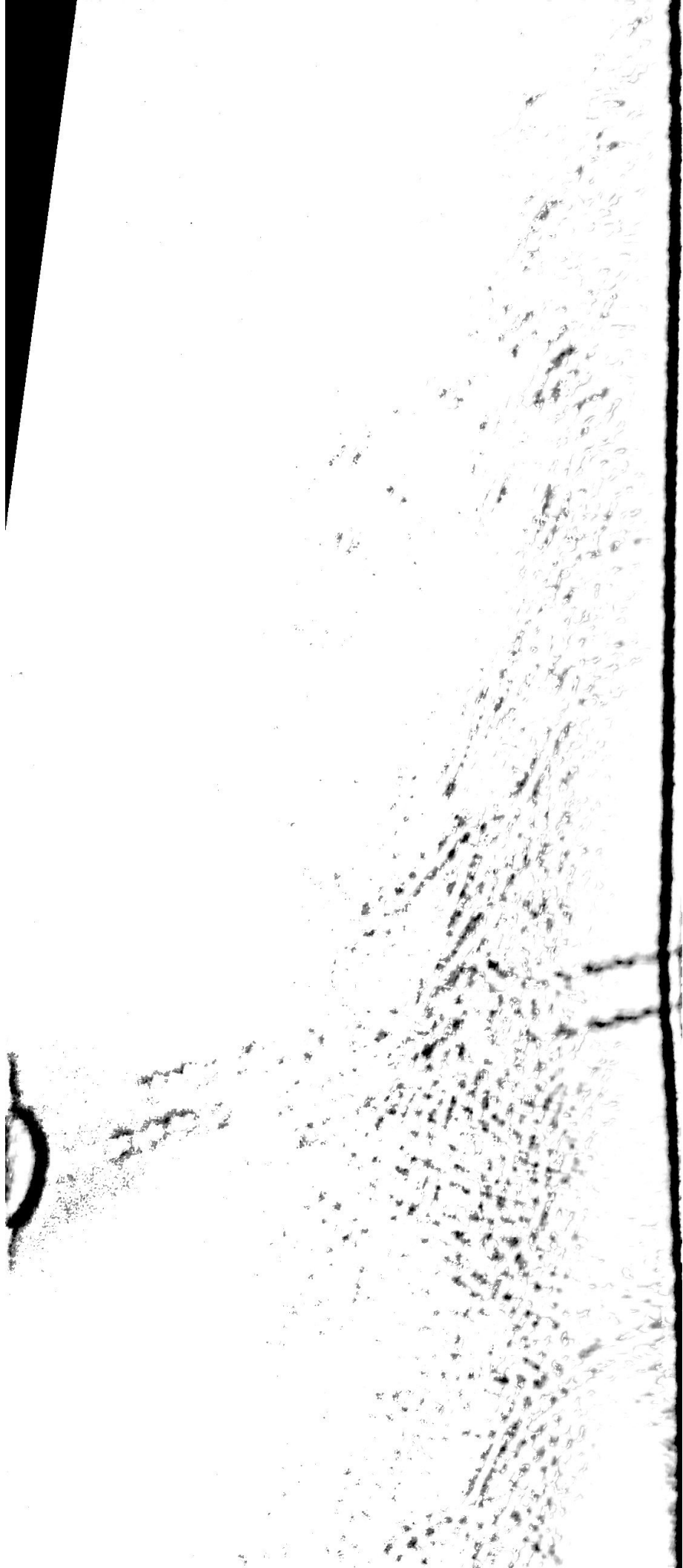
ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਾਂ ਚਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਤਾਂ ਰਤਨ ਚੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਪੁਜੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਖਬਰ ਗਈ ਜੋਧਪੁਰ ਤੇ ਜੈਪੁਰ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੈਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ। ਜੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤੋੜਕੇ ਮਰ ਜਾਏਗੀ। ਉਹ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਚੀ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇਵੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮਰ ਮਿਟਣਾ ਆਪਣੀ ਨਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਜ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਧਰਮ ਹੈ।

ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਲਹੂ ਖੌਲ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਜਾਕੇ ਸੌਂਹ ਖਾਧੀ, 'ਜ਼ੁਲਮ ਪਰੇਦਸੀ ਤੇ ਅਧਰਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਾਂਗੇ, ਦੁਰਗਾ ਮਾਈ ਬਲ ਬਖਸ਼ੇ।'

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਪੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਦੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਢੋਅ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜ਼ਾਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁਪ ਕੀਤੀ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਵਜ਼ੀਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਦੇਖੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਰਾਜਪੂਤ ਕੰਨਿਆ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਸੂ, ਐਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦਿਓ। ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜ਼ਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸੌਂਦਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ

Handwritten text in Gurmukhi script, appearing to be a list or index of names and titles, possibly related to Sikh history or religious figures. The text is partially obscured by the page's curvature and is difficult to read precisely.

ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਅਗ ਧੁਖ ਉਠੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ। ਉਸ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ ਜਾਣ ਲਗੀ। ਦੀਵਾਨੇ ਖਾਸ ਵਿਚ ਨਾਚ ਤੇ ਗਾਣੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਜੋਲ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਲੌਂਡੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੁਧੂ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ। ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾ ਲੱਥੇ। ਉਸ ਵਕਤ ਲੱਥੇ, ਜਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਤੀਆਂ ਸਲਾਈਆਂ ਚੋਭੀਆ ਜਾਣ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਆ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਨਾਚ ਦਾ ਨੰਗਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੂਰਬ-ਦੁਖਣ ਵੱਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮਕਬਰਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਅਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਵੀ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਕਈ ਗਰੀਬ ਰੁਕਨ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬੀਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਵੀ ਏਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਰਾਤ ਦੇ ਅਠ-ਨੌ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਇਕ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨੇ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮੱਕਬਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਮੱਕਬਰਾ ਖਾਲੀ ਕਰਾ ਕੇ ਫਿਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੱਕਬਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਨਸਾਇਆ।

ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਦੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਲੋਕ ਆਪ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੱਠ-ਨੌ ਵਜੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਸੁੰਢੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮਹਿਖਾਨੇ ਜਾਂ ਤਨੂਰ ਤੇ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਰੌਣਕ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਸੌਂ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਵਾਰ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧੇ

ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮੱਕਬਰੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਠ ਸੱਤ ਹੋਏਗੀ ਉਹ ਸਾਰੇ
ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ
ਰਤਨ ਚੰਦ ਵੀ ਸੀ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮੱਕਬਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਸਭਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਰਫੀਉਲ ਆਗੂ ਸੀ। ਸਯੱਦ
ਭਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ?’

ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਨਿਕਲ ਵੀ
ਸਕਦਾ ਹੈ।’

ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ।

ਰਫੀਉਲ ਨੇ ਕਿਹਾ - ‘ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਉਸ ਦੇ
ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਸਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ
ਹੈ। ਮਾਰ ਸੁਟੋ। ਉਸ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਾਂਗਾ। ਜੋ
ਆਖੋਗੇ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ
ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗੋ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣਗੇ।’

‘ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ?’ ਰਤਨ ਚੰਦ ਨੇ ਅਖਿਆ।

‘ਉਹ ਕੀ?’

‘ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ
ਮੁੜ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦਾ
ਨਿਕਾਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਾਵੰਦ ਨਹੀਂ
ਮੰਨਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਜੋਧਪੁਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਆ
ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਕੱਲ੍ਹ ਪੁੱਜ ਜਾਣ।’

‘ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ।’

ਰਫੀਉਲ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੁਕੜ ਦੀ ਬਾਂਗ ਤੱਕ ਬਗਾਵਤ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਕਿਸ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਇਸ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਹਿ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਦੀ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਦਾ ਅਮਲ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਚੋਰ ਤੇ ਡਾਕੂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਗੂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਭਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆ ਗਏ। ਕੋਈ ਆਗੂ ਰਾਤ ਨਾ ਸੁੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨਸ ਭੱਜ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮੌਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ, ਨਾਚ ਤੇ ਗੀਤ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਖੇੜਾ ਸਨ। ਤਖ਼ਤੇ ਤਾਉਸ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਈਰਾਨੀ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿੰਨੀ ਰਾਤ ਗਈ ਉਹ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਰਾਮਗਾਹ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਉਸ ਦੀ ਉਸਤੱਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰੀ ਬਣਾਈ ਗਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੁਗਲ ਐਸ਼ਵਰਜ਼ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲ ਗਿਆ।

ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਲੇਟਿਆ। ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਗਦੇਲੇਦਾਰ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਉਹ ਨੀਂਦ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਤਿਮ ਨੀਂਦ ਸੀ।

ਨੀਂਦ ਕੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੁਪਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਪੱਛਰਾਂ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਅੰਗੂਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਸੁਰਾਹੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜੀ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਇਆ ਉਹ

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਆਪੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਨੂੰ ਦੋਜ਼ਕ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁੱਟੋ।’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਟੁਰੇ। ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਕੰਬ ਉਠਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਸੁਪਨਾ ਅਧੂਰਾ ਰਿਹਾ।

ਦੂਸਰਾ ਸੁਪਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਤਖਤ ਤੇ ਤਾਊਸ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਨਾਚ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤਾ। ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਸਵਰਗੀਆ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਉਹ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਪੁਜਾ।

ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਚਾ ਗੱਚਾ ਭਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਸੱਭ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਤੇ ਮਸੱਦੀ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਨਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਗਏ, ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਤੱਕ ਨਾ। ਐਸਾ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - ‘ਕੀ ਮਾਮਲਾ ਏ? ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਹੋ?’

ਦਰਬਾਰੀ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲੇ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਠਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਉਠ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾ ਹਿੱਲੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਚਮਾਕਉਂਦੀ ਹੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਗ਼ਾਵਤੀ ਫੌਜ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੀ।

ਬਾਗ਼ੀ ਫੌਜ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ

ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਡਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਨਸਣ ਲੱਗਾ
ਤਾਂ ਉਹ ਠੇਡਾ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਚਬੂਤਰੇ ਤੋਂ ਰਿੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਡਿਗਾ।
ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਅਧੂਰਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸੁਪਨੇ ਆਏ।
ਸਾਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੇ ਮੌਤ ਹੀ ਮੌਤ ਸੀ। ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੜਦਾ
ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਾਤ ਅੱਧੀਓਂ ਬਹੁਤੀ ਬੀਤ ਗਈ, ਤਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭੈੜਾ
ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ। ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਸੁਪਨਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ
ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ
ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਨਰਕ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ
ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ
ਉਚੀ ਚੀਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਦ ਟੁਟ ਗਈ। ਉਹ ਜਾਗ ਪਿਆ ਤੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ
ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੱਠਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਸੁਤਾ
ਸੀ। ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਸ਼ਾ ਇਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਸੀ ਏ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ
ਉਹਦੀ ਦੂਸਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਅੱਧ-ਕੱਜੇ ਤਨ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਸੀ। ਮਠਲ ਦੀ
ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜਿਥੇ ਰਾਤ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਪਈ ਦਿਸੀ। ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਕੋਈ
ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।

‘ਵਹਿਮ! ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਦੀ ਦੋਜ਼ਕ ਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਾਜ਼ੀ ਆਖਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦੋਜ਼ਖ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।’ ਮੈਂ ਤਾਂ
ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖ਼ਸੀਅਰ ਦੇ ਬੇਸਮਝ ਮਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਉਠ
ਕੇ ਬੈਠਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ
ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜ ਪਲੰਘ ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਜੇ ਰਾਤ ਇਕ
ਪਹਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਭੈ ਜਿਹਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਲੇਟੇ ਲੇਟੇ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ

ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ.... 'ਕਿਤੇ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਵੇ।
ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਦਾ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪੁਤਰ ਉਹਦੇ
ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਲ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ
ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਸੁਪਨਾ ਸੱਚਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਖੁਦਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ
ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲਵਾਂ? ਉਹ ਸੋਚੀ ਗਿਆ।

ਰਾਤ ਚੁਪ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ,
ਵਹਿਮ! ਫਰਖਸੀਅਰ! ਤੇਰਾ ਵਹਿਮ!! ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ
ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਰਾਜਪੂਤ
ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਤਾਂ ਇਕ ਚਪੇੜ ਦੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ। ਬੰਦਾ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ
ਹਮਾਇਤੀ ਨਹੀਂ ਉਠਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਮੇਰੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ,
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ।
ਅੱਜ ਕੌਣ ਛੁੜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਡਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਅਮੁਕ ਹੈ। ਫੌਜ ਅਗਿਣਤ ਹੈ। 'ਹੇ ਖੁਦਾ! ਦਿਲ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੂਰ ਹੋਏ!' ਖੁਦਾ
ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਹੁਤ ਓਪਰਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ। 'ਦੁਰਾਚਾਰੀ' ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਨੇ ਕਦੀ ਦਿਲੋਂ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਚ ਤੇ
ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਭ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਨੇ ਸੌਣ ਦਾ ਯਤਨ
ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਘਬਰਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ।
ਤਨ ਨੂੰ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ
ਹਿਲਾ ਕੇ ਜਗਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ...'

'ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਉਂ? ਅੱਲਾ ਤਾਲਾ ਮੇਹਰ ਕਰੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ
ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਵੇ।'

ਸੁਪਨਾ ਭੈੜਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਉਠੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ

ਗਲ ਸੁਣਾਓ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ।

‘ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਗਲ ਸੁਣਾਵਾਂ।’

ਗਲਾਂ ਆਪੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਨੇੜੇ ਆ ਨਾਂ।’

ਬੇਗਮ ਆਪਣੇ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਸਰਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਹੋ ਗਈ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਥੇ ਉਤੇ ਤਰੇਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਕੋਮਲ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਰੇਲੀਆਂ ਸਾਫ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, ਡਰ ਆਵੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਮਾਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ। ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਮੇਹਰ ਕਰੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ। ਰਤਾ ਖੁਦਾਵੰਦ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਨਾ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੇਗਮ ਸੁਤੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬੇਗਮ ਸਾਕੀ ਬਣੀ, ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਫੜੀ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਉਲਟੀ ਤੇ ਫਲੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਗੋਰੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਲਾ ਚੁਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਇਆ। ਪਿਆਲਾ ਪੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਕੁਝ ਬਦਲਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਡੁਬਣ ਲਗੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਲਾਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮੌਤ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਲਾਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

‘ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ! ਅਜ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਕਿਉਂ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈਂ?’

‘ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ।’

‘ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਕਿਸ ਨੂੰ।’

‘ਤੈਨੂੰ! ਤੇਰੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ, ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾਂਗ ਪੀ ਜਾਵਾਂ।’

‘ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਹੁਸਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ-ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਘਬਰਾਏ ਨਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਘਬਰਾਉਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਘਿਰਦਾ ਹੈ।’

ਰੱਜ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ। ਆਖਰ ਬੇਗਮ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ। ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਆਖਰ ਕੁਕੜ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਬਾਂਗ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਬਾਂਗ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠ ਬੈਠੇ। ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੁਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ। ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ। ਮੈਂ ਗੁਸਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਅਜ ਮੇਰਾ ਦਿਨ ਨਾਮਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਏ।’

ਬੇਗਮ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਾਲ ਨਗਾਰਾ ਵਜਦਾ ਸੀ। ਕਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਰ ਪਰੇਰ ਕੇ ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਰੀਝ ਨਾਲ ਨ੍ਹਾਤਾ। ਨਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨਾਮਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਚੋਖੀ ਦੇਰ ਲਾ ਕੇ ਮੱਲ ਮੱਲ ਕੇ ਨ੍ਹਾਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹਾ ਕੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਸੇਵਕ ਲੀੜੇ ਪਵਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਜੇ ਲੀੜੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਏ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਸੱਦਾ ਆਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕ ਦਮ, ਹੁਣੇ ਹੀ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੀੜੇ ਪਾਉਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪਰੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵਾਲਾ ਸੁਪਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ। ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਵਜ਼ੀਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਘਬਰਾਹਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਰ ਤੇ ਕੁਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ

ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਪਲੰਘ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਨਸ ਆਇਆ ਸੀ।

‘ਗਜ਼ਬ ਹੋ ਗਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ, ਗਜ਼ਬ ਹੋ ਗਿਆ।’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਹੀ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਤੱਕੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਵਾਕ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹਦੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਮੁੱਕੀ ਜਹੀ ਵੱਜੀ। ਬੌਦਲੇ ਜਿਹੇ ਨੇ ਪੁਛਿਆ - ‘ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ?’

‘ਬਗ਼ਾਵਤ!’

‘ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤ।’

‘ਸਭ ਨੇ, ਸਾਰੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਰਫੀ ਉਲ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਭਾਰੀ ਖਤਰਾ। ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨੂੰ, ਸੱਭ ਨੂੰ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਖਤੀ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਂਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਯਦ ਭਰਾ ਵਿਗੜ ਗਏ।’

ਵਜ਼ੀਰ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਬੋਲੀ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਗਿਆ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਹੂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੱਥਰਾਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਉਹ ਫਿਰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ -

‘ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ?’

‘ਮੈਂ ਕੀ ਦਸਾਂ।’

‘ਨਸ ਜਾਵਾਂ?’

‘ਜਿਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ। ਪਰ ਨੱਸਣ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਰੋਕੇ ਗਏ ਹਨ।’

‘ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ! ਮੇਰੀ!! ਅਜ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ! ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ! ਓ ਖੁਦਾ ਇਹ ਕੀ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਕੀ ਰਾਤ ਦੇ ਆਏ ਸੁਪਨੇ ਸਾਰੇ ਸੱਚੇ ਹੋ ਰਹੇ

ਹਨ?’

‘ਕੀ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਸੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ?’

‘ਇਹ ਕਿ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਆਂ।’

‘ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਅੱਗ ਇਕ ਭਾਬੜ ਵਾਂਗ ਬਲ ਉਠੀ ਏ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਨੌਕਰ, ਲੈਂਡੀਆਂ, ਗੁਲਾਮ ਤੋਂ ਹਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਰਮਾਂ ਵੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।’

‘ਮਤਲਬ!’

‘ਮਤਲਬ ਕੁਝ ਨਹੀਂ! ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਕਰੋ।’

ਕਿਵੇਂ?’

‘ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਏ! ਮੈਂ ਸੱਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਢੰਗ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਂਪਨਾਹ ਕਾਲੇ ਬੂਰਜ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤ੍ਰਪੋਲੀਏ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੋ।’

‘ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ! ਮੈਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆਪ ਚਲਿਆ ਜਾਵਾਂ? ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ! ਆਪ ਪਾਗ਼ਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ।’

‘ਜਾਂਪਨਾਹ, ਪਾਗ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਘੜੀ ਨੂੰ ਪਾਗ਼ਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸੋ ਠੀਕ ਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੀਆਂ ਵੈਰੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾ ਹਨ। ਖੁਦਾ ਨੇ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਰੋਜ਼ੋ ਹਸ਼ਰ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲੋ, ਜੋ ਉਹ ਕੁਝ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕੇ।’

‘ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਾਓ! ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ! ਫੌਜ ਇੱਕਠੀ ਕਰੋ! ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ! ਕਤਲੇਆਮ ਕਰੋ! ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦਿਓ! ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਓ! ਜਾਓ!’

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪਾਗ਼ਲਾਂ ਵਾਂਗ ਇਉਂ ਹੁਕਮ ਦੇਈ ਗਿਆ। ਅਰੁਕ ਇਕੇ ਸਾਹੇ ਬੋਲੀ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ

ਕੋਈ ਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਚੱਲ
ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ
ਘੜੀਆਂ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਧਰਮ ਕੀ ਜੀਤ

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਟੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਰਾਜਪੂਤਨੀ ਦੇਵੀ ਨਿਕਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰਖਿਆ। ਜਵਾਨੀ, ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ, ਅਮੀਰ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਵਾਸਨਾ ਦੇ ਭੂਤ ਨੂੰ ਨਾ ਨਚਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਨ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੌ ਗਏ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਾਵਾਂ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਨ ਕਟੇ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਪੈਰ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸਤੀ ਸਵਿਤ੍ਰੀ ਨਿਕਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ। ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਬਚ ਗਿਆ, ਮਲੇਛਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇਵੀਆਂ ਜੁਮਨਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਅੰਗ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋ ਚਲੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਤੰਗੀ ਨਾਲ ਡਰਦਿਆਂ ਡਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਇਲਮ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗਲ ਬਦਲੇ ਅਗਲੇ ਦੇ ਰਾਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰ ਕੇ ਸਬਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰਾ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਜੁਮਨਾ ਦੀ ਨੀਲ ਧਾਰਾ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਚੰਦ ਚਾਂਦਨੀ ਦੇ ਕਾਰਣ, ਜੁਮਨਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਸੀ।

ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਚੁਪ ਸੀ, ਅਕਾਸ਼ ਉਤੇ ਤਾਰੇ ਡਲੁਕਦੇ ਸਨ। ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਲੁਕ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਜੁਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗਿਦੜ ਹੰਵਾਕੇ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟਟੀਰੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਆਈ। ਇੰਦਰਾ ਚੁਪ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਉਸਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੁੱਕੜ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਬਾਂਗ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਗ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਜੁਮਨਾ ਘਾਟ ਦੇ ਉੱਤੇ ਨਰਸਿੰਘਾ ਵਜਾਇਆ, ਨਰਸਿੰਘੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, 'ਜੈ ਦੇਵਾ! ਜੈ ਦੇਵਾ!! ਮੇਰੇ ਦੁੱਖ ਹਰ।'

'ਹਰ' ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਾਸੀ ਅੰਦਰ ਆਈ। ਉਹ ਦਾਸੀ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਦਰਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਜਤਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਜਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਜ਼ੂਰ!'

ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਕਿਉਂ?'

'ਪਿਆਰੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਹਨ। ਗੁਣੇ ਹੀ ਪਹਿਰਾ ਬਦਲਿਆ ਏ। ਉਹਨਾਂ ਸੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਈ ਹਾਂ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੋਂਡੀਆਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।'

‘ਫਿਰ?’

‘ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ।’

‘ਕਿਸ ਗਲ ਦੀ?’

‘ਕਿਲੋ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।’

‘ਬਗ਼ਾਵਤ?’

‘ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ।’

‘ਕੌਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ?’

‘ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ! ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਇਹੋ ਏ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਸਾਰੇ ਕਿਲੋ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਫੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦੇ ਹਨ।’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਾ ਕਿਹੜਾ ਏ?’

‘ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਹੋਏਗਾ। ਉਹੋ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਪਿਆਦੇ ਜਿਹੜੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਏ।’

‘ਕੀ?’

‘ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਏ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਣਾ...।’

‘ਕੀ? ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਦਾਸੀ ਦੀ ਗਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗਲ ਟੁੱਕ ਕੇ ਪੁਛਿਆ।’

ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਹੋਂਸਲੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ, ਕੋਈ ਗਲਤ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਿਲੋ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਏ।’

‘ਪਰ ਉਹ ਆ ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਏ?’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਬਦੁਲਾ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਰਫੀ-ਉਲ-ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਰਫੀ-ਉਲ ਦਰਾਜ ਤੇ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦੌਲਾ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣਾ

ਗੁੱਢੇ ਹਨ।

‘ਦਰਾਜ ਤੇ ਦੌਲਾ ਕੌਣ ਹਨ?’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਹੀ ਹਨ।’

‘ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਮੇਰੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣ ਲਈ ਏ।’

‘ਹਾਂ! ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣੀ ਗਈ ਏ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਗਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜੋ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੋ।’

‘ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਹੱਕ ਹੈ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਲੜਾਂ, ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ?’

‘ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਢਾਲ! ਇਹ ਕੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੋਪ ਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ- ਪਰ!’

‘ਪਰ ਕੀ?’

ਮੈਨੂੰ ਰਤਨਚੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਰਾਣੀ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਏ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾਂ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਦੇਣਾ ਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇਣਾ।’

‘ਇਹ ਕਿਉਂ?’

‘ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਸਟ ਪੇਟ ਨਾ ਲਗ ਜਾਵੇ। ਨਾਜ਼ਕ ਮਜ਼ਾਜ ਹੁਸੀਨਾ ਹੈ।’

ਇਉਂ ਗਲ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਕੁਝ ਚੁਭਿਆ, ਉਹ ਰਤਾ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, ‘ਦੇਖ! ਇਹ ਸਮਾਂ ਹਾਸੇ ਮਖੌਲ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਏ।’

‘ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਸਮਝਦੀ ਏ, ਪਰ ਮੌਤ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ। ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੀ ਏ।’

ਉਹ ਇਉਂ ਅਜੇ ਗਲਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਤਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਿਸੀਆਂ। ਬੇੜੀਆਂ ਹੌਲੀ

ਹੌਲੀ ਲਾਗੇ ਆਈਆਂ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨੇ ਨਾਲ ਲਗ ਗਈਆਂ। ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਣ ਤੇ ਠੀਕ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਦੀ ਸੇਧ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ - 'ਇੰਦਰਾ!'

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਝਟ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਆਵਾਜ਼, ਜਿਸ ਲਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਤੇ ਮਿਲਣ ਘੜੀ ਦੀ ਬਰਬਰਾਹਟ ਸੀ।

ਦਾਸੀ ਨੇ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਸ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਸੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਚਲੀ ਹਈ। ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੰਮਦ ਦਾ ਰੱਸਾ ਸੀ। ਪੌੜੀ ਰੂਪ ਰੱਸਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਰੱਸੇ ਦਾ ਝਰੋਖੇ ਦੀ ਇਕ ਬੁਰਜੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਾ ਹੇਠਾ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਮਨਾ ਦਾ ਜਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਤਰੀ ਪੂਰਬੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਘਸਰ ਕੇ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹਟਵਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੰਮਦ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਵੱਜਾ ਤਾਂ ਪਟਾਕਾ ਪਿਆ। ਬੇੜੀ ਵਿਚੋਂ ਜਵਾਨ ਉਠਿਆ। ਕੰਮਦ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਇਉਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਦਰਖਤ ਉਪਰ ਗਾਲ੍ਹੜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸੀ।

ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਪਰ ਆਉਣਾ ਤੇ ਦਾਸੀ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਦੇਖ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ। ਉਹ ਨੱਠ ਕੇ ਉਪਰ ਹੋਈ, ਜਿਧਰ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਪਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਝੁਕੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚੌੜੀ ਹਿਕ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਰਾਬਖ਼ਤਰ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਹਿਕ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕਰੜਾ ਖੋਲ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਛੋਹ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਲੂੰ ਲੂੰ

ਦੀਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ!’

‘ਹਾਂ! ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਲਈ। ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਕੁਮਲਾ
ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।’

‘ਖਤਰਾ।’

‘ਜਵਾਨੀ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਿਆਰ ਬਦਲੇ ਸੱਭ
ਕੁਝ ਵਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।’

‘ਦੁਰਗਾ ਮਈਆ ਦਇਆ ਕਰੇ।’

‘ਦੁਰਗਾ ਮਈਆ ਦੀ ਦਇਆ ਏ।’

‘ਕਲ੍ਹ!’

‘ਕਲ੍ਹ! ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜੈਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕੇਗਾ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਰੂਹ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏਗੀ ਤੇ ਧੜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਗੰਦੀ
ਨਾਲੀ ਵਿਚ। ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਘਾਬਰੇ ਨਾ, ਡਰੇ ਨਾ, ਕੁਮਲਾਏ ਨਾ।’

‘ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਘਾਬਰੇਗਾ। ਹੁਣ ਜੀਵੇਗਾ।’

‘ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹਸਨ ਅਲੀ ਦੀ ਹੈ। ਅਬਦੁਲਾ ਦੇ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਥਰੂ ਪੂੰਝੇਗਾ। ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਆਂ।’

‘ਪਰ ਕੋਈ ਧੋਖਾ ਨਾ ਹੋਏ।’

‘ਰਾਜਪੂਤ ਜਵਾਨੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ
ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਉਤੇ ਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਏ।’

‘ਦੁਰਗਾ ਮਈਆ ਦੀਆਂ ਰੱਖਾਂ?’

ਇਉਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਤੇ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ
ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਨਾਲ ਬਰਬਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਗਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ
ਕਿਹਾ।

‘ਹੁਸਨ ਅਲੀ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਰਸਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ

ਆਇਆ ਹਾਂ। ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਣਾ ਏ। ਉਸ ਦੇ ਕੁਝਕੁ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਰਤਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ।’

‘ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੋਏਗਾ।’

ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਇਹੋ ਦਾਸੀ ਦਸੇਗੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਠਾਂ ਦਸਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਾਵਣ ਭਾਦਰੋਂ ਤਲਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀ ਸਾਵਣ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕ ਪਿਆ, ਚਾਰ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।’

‘ਖ਼ਤਰਾ ਬਹੁਤ ਏ।’

‘ਖ਼ਤਰਾਂ! ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਏ?’

‘ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ!’

ਇੰਦਰਾ ਬੋਲੀ, ‘ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ....।’ ਉਹ ਪੂਰੀ ਗਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।

‘ਹੂੰ। ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੀ ਦਿਤਾ। ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਟਿਆਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗਦੀ ਹੈ।

‘ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਨਾਲ ਚਲਾਂ?’

‘ਨਹੀਂ! ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਏਥੋਂ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਅਜੇ ਸ਼ਾਇਦ ਜੁਧ ਹੋਏ।

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਿਰਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਰਹੀ ‘ਧਰਮ ਦੀ ਜੀਤ ਹੋਏ।’

ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ,
ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਣਾ ॥
ਤੁਧ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ,
ਓਢਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਣਾ ॥
ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰੁ ਪਿਆਲਾ,
ਬਿੰਦ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ ॥
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ,
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ॥ (ਪਾ. ੧੦)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ, ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਥਕੇਵੇਂ ਨਾਲ ਚੂਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਇਕ ਰੁੱਖ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਘਾਹ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰੀ, ਮਹਿਲ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸਿੱਖ, ਸੈਨਾ ਤੇ ਸੇਵਕ ਸੱਭ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਜੰਗਲ ਇਕੱਲੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਿਤਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਸਨ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਣਖ ਗਵਾ ਕੇ ਮਿਲੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਕਿਸ ਕੰਮ? ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਸੀ। ਖੇੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੱਲੋ ਮੱਲੀ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਖੇੜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਖੇੜਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿਖਿਆ ਉਤੇ ਚਲਣਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਮਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ 'ਸਿੱਖੀ ਖੰਡਿਓ ਤਿੱਖੀ' ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਭਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘਰਘਾਟ, ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਤਨ ਦਾ ਵੀ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਅਨ-ਮਤੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਬਣ ਕੇ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਝੂਠ ਹੈ। ਉਹ ਝੂਠ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦਲੇਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਦਿਹੁੰਆ ਹੋਇਆ ਅਨੇਕਾਂ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਉਤੇ ਅਸਹਿ ਅਕਹਿ ਦੁੱਖ ਝਲੇ ਸਨ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਇਕ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਦੁਖ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੀ ਹੋਈ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਕਰ ਕਰੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਅੱਗੇ ਪਹਿਰੇ ਵੀ ਸਖਤ ਲਾਏ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੱਚੀ ਉਸ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪੌਂਹਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਲਗ ਗਈ ਸੀ। ਪੂਰਨ ਜਗਿਆਸੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਚੜ੍ਹੀ ਘੰਟੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਪਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਤੰਗ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ, ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਬੀ

ਰਮਤਕਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਸੀ। ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਵਸ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਤ੍ਰਿਪੋਲੀਏ ਦੇ ਹੇਠ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਲੰਘੀਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਸਨ ਅਲੀ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ। ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਲੁਕ ਛਿਪ ਗਏ। ਇਕ ਦੌਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦੀਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਅੱਗੇ ਸੀ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਪਿਛੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤ੍ਰਿਪੋਲੀਏ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ। ਏ ਸਤ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਡੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਖੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਉਤੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

‘ਜਾਹ! ਤੂੰ ਰਿਹਾ!’ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

‘ਕਿਧਰ ਜਾਵਾਂ?’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਜਿਧਰ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰੇ।’

‘ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?’

‘ਹਾਂ ਤੂੰ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏਂ।’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਠੰਡੀ ਲੜਾਈ ਸੀ। ਇਕ ਧੜਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਹਲਕਾਏ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਸਾ ਭਜਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸੁਤਿਆਂ ਹੀ ਫੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਰਾਤ ਅਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਐਵੇਂ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਹੇਠਾਂ ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਈ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਗ਼ਲ ਅਫਸਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ -

‘ਤੂੰ ਕੌਣ ਏ?’

‘ਇਕ ਦੁਖੀਆ ਕੈਦਣ।’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

‘ਕੈਦਣ! ਫਿਰ ਨਸ ਚਲੀ?’

‘ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।’

‘ਕਿਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਤੂੰ ਕੌਣ ਏ?’

‘ਇਕ ਔਰਤ।’

‘ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਿਸਦੀ ਏ ਕਿ ਤੂੰ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਔਰਤ ਏ, ਪਰ ਕਿਥੋਂ ਆਈ, ਕਿਉਂ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਆਂ।’

‘ਇਹ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਏ।’ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੇ ਸੱਚ ਦਸ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਖ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਅਫਸਰ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੱਡਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵੇਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

‘ਤੂੰ ਸਿੰਘ ਹੈ?’

‘ਹਾਂ!’

‘ਤੇਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।’

‘ਕਿਉਂ?’

‘ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਹੋ ਸੁਣਿਆਂ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਹੋ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।’

‘ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਾ ਕਰ! ਤੁਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ।’

‘ਕਿਧਰ?’

‘ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ!’

‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ!’

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਆਕੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਣਖ ਤੇ ਗੁਸਾ ਇਕ ਦਮ, ਇਕ ਜੋਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾੜ ਨਾੜ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਸ਼ੇਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।’

ਮੁਗਲ ਠਠੰਬਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

‘ਤਾਂ ਤੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ?’ ਮੁਗਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਨਹੀਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ!’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਗਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਈ।

‘ਦੂਰ ਰਹੋ।’

ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਦੇ ਗੱਲ ਪੈਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਰਤਾ ਪਰੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੋਰ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਣੀ ਉਸ

ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਆ ਨਚੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕੋਈ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲ ਗਈ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਨਾੜ ਨਾੜ ਅੰਦਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਅਣਖ, ਸ੍ਰੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਭਾਵ ਇਕ ਜਵਾਰਭਾਟਾ ਬਣ ਕੇ ਲਹਿਰ ਮਾਰਨ ਲਗੇ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਤੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਲਾ ਰਾਜ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਾਸੂਮ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਰਾਜਸੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਫੁਲ ਵਰਗਾ ਮਾਸੂਮ ਸੀ। ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਰਗਾ ਭੋਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਡਰਾਉਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ। ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਾ ਭੁਗਤਦਾ?

ਮਾਸੂਮ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਰਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਹਸਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੀਸ ਤੇ ਧੜ ਅਡੋ ਅੱਡ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਟਕਦੇ ਹੋਏ ਦਿਸੇ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਪਰ ਫੁੱਲ ਵਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦਿਸੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਪੈ ਜਾਣ ਦੀ ਠਾਣੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ, 'ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਮੁਗਲ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਖੋਹ ਕੇ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਮੌਤ! ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੱਕਰ ਲਾ ਰਹੀ ਏ। ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਜੀਉਣਾ ਝੂਠ! ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮਰਾਂ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੋ ਚਾਰ ਜ਼ਾਲਮ ਖਤਮ ਕਰਾਂ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਆਹ! ਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੱਲ ਹੀ ਘੁਟ ਸੁਟਾਂ! ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਡੇਲੇ ਕੱਢ ਲਵਾਂ! ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਫਿਰੇ। ਨਾ ਕਰੇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ!’

ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਵੱਲਵਲੇ ਸਨ। ਜੋਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਉਬਾਲ ਸੀ।

ਉਹ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਹੋਈ। ਗਿਆ ਉਸ ਕੋਲ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਗੱਲ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਖੋਹਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਦੋ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਮੁਗਲ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ‘ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਹੈ?’

‘ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਕਾਫਰ ਹੈਂ।’

‘ਬਸ ਏਨੀ ਗਲ?’

‘ਹਾਂ!’

‘ਜੇ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ।’

‘ਫਿਰ ਵੀ।’

‘ਕਿਹੜੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ?’

‘ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰੇ।’

‘ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ?’

ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਂ।

‘ਤੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਏਂ?’

‘ਬਿਲਕੁਲ!’

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਏਗਾ।’

‘ਹਰਮਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ।’

‘ਉਹ ਗੁਪਤ ਹਿੱਸਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?’

‘ਦੀਵਾਨੇ ਖਾਸ ਦੇ ਪਿੱਛਲੇ ਪਾਸੇ-ਮਸੀਤ ਦੇ ਲਾਗੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਧਰਤੀ ਹੇਠੋਂ ਦੀ ਜਾਂਦਾ ਏ।’

‘ਮਸੀਤ ਕਿਥੇ ਹੈ?’

‘ਕੀ ਤੂੰ ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ?’

ਮੁਗਲ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਿਉਟੀ ਉਤੇ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

‘ਦੇਖ! ਤੂੰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਨ। ਤੇਰੀ ਮੋਰੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਹੈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕਾਫਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮੋਮਨ! ਇਹ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਆ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਂਝੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਲਈਏ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ।’

ਮੁਗਲ ਕੁਝ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਤੱਰਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਯਦ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਾਣੇਗਾ, ਸੌਦਾ ਚੰਗਾ ਏ। ਇਕ ਔਰਤ ਉਸਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜੇਗੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਤੋਂ ਓਪਰੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਕਰੇ? ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ! ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ।

‘ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ?’ ਮੁਗਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਇਹ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ! ਉਹ ਵੀ ਇਕੱਲੀ!’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

‘ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੱਕ ਲੈ ਚਲ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖੂਨ ਮੈਂ ਕਰਾਂ। ਇਹੋ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਏਗੀ, ਬਸ ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਆਂ! ਨਬੀ ਰਸੂਲ! ਸੁਲੇਮਾਨ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਕਸਮ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ!’

‘ਆਓ ਮੇਰੇ ਨਾਲ!’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ। ਰਾਤ ਅਜੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੀ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚੁਪ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਫੌਜੀ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੜਕਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਗਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵੌੜ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਭੂਚਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੇ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਮਿੱਠੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕਾਹਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਨਾ ਬੇਲੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੂਰਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਫੌਜੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਫੌਜ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰ ਹੋਣੀ ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮ ਜਦੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਤਨ ਪਾਪਾਂ ਰੂਪੀ ਕੀੜਿਆਂ ਨਾਲ ਗਲ-ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਢੋ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਉਹਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਚ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪੇ ਭੁਗਤਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਛਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਫਲ ਪਛਤਾਵਾ ਹੀ ਰਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕੋਹ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਰਾਜ ਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਅਕਬਰ ਸਮੇਂ ਨਿਆਏ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਉੱਡ ਹੀ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਤਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਕੁਕਰਮ ਹੀ ਕੁਕਰਮ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਯਦ ਭਰਾਵਾਂ-ਅਬਦੁਲੇ ਤੇ ਹਸਨ ਅਲੀ ਨੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਉਚੇ ਔਹਦੇ ਲੈ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ। ਅਬਦੁਲਾ ਅਵਧ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਗਿਆ

ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦਖਨ ਦਾ ਸੂਬੈਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਥੋਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਏਧਰੋਂ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਤਨ ਚੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਾਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਤੀ ਦੇਵੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਆਹੀਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਤਖਤ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਵਰਤਣ ਲਗੀ ਸੀ।

ਕੁਤਬ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਰਸਤੇ ਸਾਰੇ ਰੋਕ ਲਏ। ਰਫੀਉਲ ਦਰਜਾਤ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਤਨਚੰਦ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਏ। ਡਿਉੜੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪ ਤਾਂ ਬੈਠ ਗਏ, ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਤੇ ਰਫੀਉਲ ਦਰਜਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨ। ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ।

ਇਹੋ ਖਬਰ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਜਾਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਤਦੋਂ ਮੌਤ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹਸਦੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ,

ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਹਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੰਨੀ ਜਾ ਪਈ। ਨੌਕਰਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੁਰੰਗਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਲਭਣ ਲਗਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਰਸਤਾ ਸੁਰੰਗ ਹੈ।

ਉਹ ਸਾਵਨ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਲੰਘ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਇੰਦਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਪੈਰੀ ਡਿੱਗਾ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਕੁਰਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ - 'ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ।'

ਇੰਦਰਾ ਅੱਗੇ ਸੜੀ ਬਲੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਕੈਦਣ ਸੀ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਦੁਸ਼ਟਾ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾ! ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਹ ਮੇਰੇ ਤਨ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰੀ। ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੱਲ ਹੁਣ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਭੁਗਤ! ਹੁਣ ਡਰਦਾ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦਾ ਏ। ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਫੜ, ਲੜ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ। ਪਰੇ ਹੋ ਜਾ ਪਰੇ। ਜਿਥੇ ਲੁਕੇਗਾ, ਮੈਂ ਦਸ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਤੇਰੇ ਖੂਨ ਦੀ ਤਿਹਾਈ ਆ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾ!'

ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਆਪਣੇ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ। ਬੇਗਮਾਂ ਡਰਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਗਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਭੇਸ ਬਦਲਣ ਵਾਸਤੇ ਲੀੜੇ ਨਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਦੋਹ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡਰ ਨਾਲ ਉਹ ਪਾਗਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਘਬਰਾਇਆਂ ਹੋਇਆ ਹਲਕਾਏ ਕੁਤੇ ਵਾਂਗ ਭੌਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੁਦਾ ਚੇਤੇ ਆਇਆ। ਗੁਨਾਹ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕੰਧਾਂ

ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਲਗਾ। ਇਕ ਹੋੜਾ ਜਿਹਾ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਥ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਏ। ਅੱਲਾ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ?'

ਉਸ ਹੋੜੇ ਨੂੰ ਹੁੜਕਾ ਵੱਜਾ। ਉਹ ਹਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹਿਲਣ ਨਾਲ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਮਾੜੇ ਮਾੜੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ ਦਿਸੀਆਂ। ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖੇ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਨਾ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।

'ਇਹ ਰਸਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਗੁਪਤ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਖੇ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹਥ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਠੇਡੇ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗੇ ਅਗੇ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ, ਅਗੋਂ ਹਵਾ ਸਾਹ ਘੁਟਣ ਲਗੀ। ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਬਦਬੂ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾਸਾਂ ਘੁਟ ਲਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਨਰਕ ਵਿਚ ਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੋਰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ 'ਉਫ! ਅੱਗੇ ਨਰਕ ਪਿੱਛੇ ਮੌਤ! ਓ ਖੁਦਾ ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ!'

ਨਰਕ ਤੇ ਸਵਰਗ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਹੀ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫੱਲ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਠੜੀ ਵੱਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਚਨਾਕ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਕੋਠੜੀ ਨਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਇਆ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਿਹੀ ਦਿਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਧਰ ਮਨੁੱਖ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਵਿੱਚ ਅੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲਗੀ। ਡਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਠ ਬੈਠਾ, ਜਿਹੜੀ ਲੋਅ ਦਿਸਦੀ, ਉਹ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਘਾਬਰ ਗਿਆ। ਉਸ

ਦੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਹੋਰ ਡਰ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁੜਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁੜ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਉਸੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਵੀ ਭੈ ਲਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰ ਰੌਲਾ ਪੈਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮਾਰ ਲੈ ਫੜ ਲੈ ਦਾ ਰੌਲਾ ਮਰਦਿਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਇਕ ਕੁਰਲਾਹਟ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੁਰਲਾਹਟ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਬੌਂਦਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰਮਾਂ ਵੱਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਲੁਕਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਦੀ। ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਜਾਂ ਲੌਂਡੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਸੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਨੱਸ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬੁਢੜੀ ਗੁਲਾਬੋ ਮਿਲ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਰਸਤਾ ਦਸ! ਮੈਨੂੰ ਲੁਕਣ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।'

'ਇਨਾਮ ਪਹਿਲਾਂ।' ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਲੋਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ। ਗੁਲਾਬੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਗੁਪਤ ਰਾਹ ਦਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਏਧਰ ਉਤਰ ਜਾਓ। ਇਹ ਹੇਠਲੀ ਸੁੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਜੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣਾ।'

ਪਿਛੇ ਮੌਤ, ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਸੁੰਗ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਧਦਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ,

ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਛਦੇ ਸਨ ਉਹੋ ਹੀ ਸਚ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਗੁਲਾਬੋ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਸ ਕੇ ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਦੱਬੇ ਪੈਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰਿਆ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਜਕੋ ਤੱਕੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜਦਾਰ ਸਿਰ ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਰੰਗ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਗੁਲਾਬੋ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਲਹੂ ਲਿੱਬੜੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਮਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਜੰਮ ਗਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਪੱਥਰਾ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦੰਦ ਜੁੜ ਗਏ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਪਟਿਆ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਉਹੋ ਫੌਜਦਾਰ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥੱਕਦਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹੋ ਝਾਕੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਅੱਗੇ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ -

‘ਮੇਰੇ ਤੇ ਕੁਝ ਤਾਂ ਤਰਸ ਕਰ! ਮੈਂ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਜਮਰੂਦ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ ‘ਕਦੀ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਵਫਾਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰ! ਮੈਨੂੰ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰ। ਉਹ ਨਮਕ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਨ ਸੀ। ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਦਾ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।’

‘ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਚਲੋ। ਉਥੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਏ। ਉਥੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰ ਲੈਣੀ। ਮੈਂ ਨਮਕ ਹਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਣ

ਸਕਦਾ। ਆਪ ਚੁਪ ਚਾਪ ਤੁਰੇ ਚਲੋ, ਬਸ ਮੈਂ ਉਹੋ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਫਕੀਰ ਬਣ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।’

‘ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।’

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ, ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਫੌਜਦਾਰ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ, ਚੋਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕੂ ਖੂਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਫੜ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੌਜਦਾਰ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ।

ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਾਲਾ ਦਰਬਾਰ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹਮਾਇਤੀ ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ, ਅਬਦੁਲਾ ਤੇ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਨੰਗੇ ਸਨ। ਸਿਰ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਦੇ ਪਟੇ ਫੌਜਦਾਰ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਉਹ ਹਾਸਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਸਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਖਾਂ ਉਪਰ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧਰਤੀ ਫੱਟ ਜਾਏ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਧੱਸ ਜਾਏ। ਜਿਸ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਇਹ ਆਪ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਠ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਚੁਪ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਸੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕੈਦੀ ਸੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਡੰਨ ਦਿਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਬੇਲੀ ਸਨ, ਪਰ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੌਤ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਖਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਕੌਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ‘ਹੇ ਇਨਸਾਨ ਤੇਰੇ ਨੇਕ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਫੱਲ ਹੀ ਤੇਰਾ ਸਾਥੀ ਰਹੇਗਾ। ਧੀਆਂ, ਪੁੱਤਰ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀ, ਫੌਜ

ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਵੀ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਤੇਰਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ੇ-ਹਸ਼ਰ ਵੇਲੇ ਖੁਦਾ ਨੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਣਾ ਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਨੇਕ ਅਮਲ ਹੀ ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ। ਹੋਰ ਸੱਭ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਏ। ਮਿੱਠੇ ਉਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਅਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਿੱਠਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੱਖੀਆਂ ਵੀ ਉਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ-‘ਦਦਾ ਦੋਸ ਨਾ ਦੀਜੈ ਕਾਹੂ, ਦੋਸ ਕਰਮਾ ਆਪਣਿਆ।’

ਗੁੱਸਾ ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਤਬ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਖਿਆ -‘ਮੁਲਜ਼ਮ ਹਾਜ਼ਰ ਏ। ਇਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਲਾਈਆਂ ਤੱਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ!’

‘ਮੇਰੇ ਤੇ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ?’ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਨਹੀਂ! ਤੂੰ ਕਾਫਰ ਏਂ। ਹਿੰਦੂ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਣੀ ਬਣਾਇਆ।’ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਫਤਵਾ ਸੀ। ਨਿਮਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਕੁਫਰ ਦਾ ਯਾਰ ਏ।’

ਇਸ ਨਵੇਂ ਫਤਵੇਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਅਨੋਖਾ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਇਕ ਰਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਬੀਤੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਸੀ ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਬੀ ਰਸੂਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣਗੇ’ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਾਫਰ ਹੋਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰੋਧ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਇਹ ਕਾਤਲ ਏ! ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਏ!! ਪਰਜਾ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਏ! ਮਾਰਿਆ ਜਾਏ!!’

ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ -
ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗੂੰਜਿਆ ਸੀ।

ਸਲਾਈਆਂ ਗਰਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਲਾਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਕੇ
ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਖਲੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ। ਅੱਗ ਦਾ ਰੂਪ ਲਾਲ ਸਲਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹਿੱਲ
ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਨੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਲਾਈਆਂ ਚੋਭੀਆਂ
ਗਈਆਂ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਇਕ ਡਾਡ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਡੇਲੇ ਸੜ ਗਏ ਤੇ ਲਹੂ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੈਂਦਲ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ
ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਹਿਮ ਤੇ ਤਰਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜੀ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਰਗੀ
ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਨੇ ਗਰਜ ਕੇ
ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ - ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਓ! ਹਸੋ ਤਾਲੀ ਮਾਰੋ।’

ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਕ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਹਾਸਾ ਹਸੇ।

ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਡਿਗਣ ਹੀ ਲਗਾ ਹੀ
ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ - ‘ਤ੍ਰਿਪੋਲੀਏ ਦੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਟੋ! ਉਥੇ
ਭੁਖ ਤੇ ਤਿਹਾਇਆ ਮਰੇ।’

ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਲੈ
ਕੇ ਤੁਰਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਦੀਵਾਨੇ-ਆਮ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਨੁਕਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ
ਚੰਬਾ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ
ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਲੜਦੀ ਲੜਦੀ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ
ਚੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ
ਕਿਲਕ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ - ‘ਮਿਲ ਗਿਆ! ਪਾਪੀ ਮਿਲ ਗਿਆ!’ ਇਹ
ਆਖਦੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਉਛਲੀ ਤੇ ਨੰਗੀ ਲਹੂ ਲਿਬੜੀ ਤਲਵਾਰ
ਨਾਲ ਫਰਖਸੀਅਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਨਾ

ਗਿਆ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਸਜਾ ਮੋਢਾ ਕਟਿਆ ਗਿਆ। ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਜਲਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਉਚੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਉਸੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਗ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਦਿਆਂ ਦੇਖ ਦੀਵਾਨੇ ਆਮ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਲ ਜੁਲ ਹੋ ਗਈ। ਸੱਭ ਨੇ ਇਕ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਏ। ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਜਲਾਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸੱਟ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਈ।

ਕਈ ਫੌਜੀ ਮੁਗਲ, ਕਈ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਵੱਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਲੜਨ ਲੱਗੀ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਅਗੇ ਇਕੱਲੀ ਦੀ ਕੀ ਪੇਸ਼ ਜਾਣੀ ਸੀ? ਦੋਹ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਜ਼ਖਮ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਉਸ ਦੇ ਡਿੱਗਦੇ ਸਾਰ ਸਾਰੇ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵੱਲ ਜਲਾਦ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਧਰਤੀ ਤੇ ਤੜਪਨ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਤੜਪੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ, ਮੀਰ ਜਮਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀ ਅਗੇ ਹੋਏ। ਉਹ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਏ? ਪਰ ਪਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਰੂਹ ਪੰਚ ਭੂਤਕ ਤੁਰ ਗਈ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹੀਦ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਵਿਛੜੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਮੁੜ ਮਿਲੀਆਂ ਤੇ ਬੈਕੁੰਠ ਧਾਮ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ 'ਲੜਨ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਸੀ?'

‘ਕੋਈ ਦੁਖੀਆ ਕੈਦਣ !’ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ ਸੀ।

‘ਕੌਣ ਸੀ?’ ਫਿਰ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਿਹਰਾ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਸੀ।’

‘ਲੋਥ ਚੁਕ ਕੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤੀ ਜਾਏ।’ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੋਥ ਚੁਕੀ ਗਈ। ਲਹੂ ਨੁਚੜਦੀ ਅਰਥੀ ਜਲਾਦ ਜਮਨਾ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰੇ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਥ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਜਿਉਂ ਹੀ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ -

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਸੁੰਤੜਾ ਨਾਲ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

‘ਚੱਲੀਏ!’ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ।

‘ਕਿਧਰ?’ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ

‘ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ। ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੇਰਾ ਠਹਿਰਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ! ਮੁਗਲਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਜਿਵੇਂ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ।’

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਤੇ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਮਰਹੱਟਾ ਫੌਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

‘ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਬਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਸੀ।’ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਉਹ ਦੁਖਿਆਰਨ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੁਗਲਈ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।

‘ਉਹ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈ।’ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ।

‘ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੰਦੀ ਸੀ।’
ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ -

ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ
ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਲਿਆ। ਘੋੜਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਡਿਉਂੜੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਫਰਖਸੀਅਰ ਮਰ ਗਿਆ।

ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਡਿਉਂੜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ
ਗਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਕਈ ਸਾਲ
ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈ। ਰਾਜਪੂਤੀ ਅੱਣਖ,
ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਇਰਾਦੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸ
ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ।

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤੁ ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਕੈਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।